

KÜLTÜREL HAFIZADA BEDENİN İZLERİ: KIYAFETNAME VE HALK İNANÇLARINDA UZUVLARIN SEMBOLİK KODLARI

Mutlu ÖZGEN*

Öz: Bu makale, geleneksel Türk kültüründe insan bedenine yüklenen sembolik anlamları, kıyafetname geleneği ile halk inançları çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Beden, yalnızca biyolojik bir yapı değil; kültürel hafızada anlamlandırılmış, sosyal, ahlaki ve mistik boyutlarla donatılmış bir temsil düzlemi olarak değerlendirilmiştir. Özellikle göz, kaş, alın, ağız, çene, el ve ayak gibi uzuvlar hem yazılı gelenekteki kıyafetnamelerde hem de sözlü kültürdeki halk inançlarında bireyin karakteri, toplumsal yeri, ruhsal eğilimleri ve hatta kaderiyle ilişkilendirilmiştir. Kıyafetnameler, bireyin dış görünüşünden yola çıkarak onun iç dünyasına dair ahlaki ve psikolojik çıkarımlar yapan yazılı metinlerdir. Bu metinlerde beden, anlamların düzenli biçimde kodlandığı, karakter analizine zemin hazırlayan sistematik bir yapı olarak işlenir. Halk inançları ise beden uzuvlarını, uğur-uğursuzluk, hayır-şer, bereket-tehlike gibi karşıtlıklar temelinde yorumlayan ve sözlü kültür yoluyla aktarılan pratiklere dayanır. Sağ elin kutsallığı, sol elin uğursuzluğu, göz seğirmesi ya da düz tabanlılık gibi özellikler, halk inançlarında bedene atfedilen kültürel anlamların başlıca örneklerindendir. Çalışma kapsamında, bu iki gelenek içinde bedenin nasıl okunduğu, hangi sembolik anlamlarla yüklendiği ve bu anlamların kültürel hafıza içinde nasıl korunduğu analiz edilmiştir. Kuramsal arka planda Jan Assmann'ın kültürel hafıza, Maurice Halbwachs'ın kolektif bellek, Paul Connerton'ın bedensel hafıza ve Pierre Nora'nın hafıza mekânları kuramlarından yararlanılmıştır. Ayrıca, halk bilgisi temelli seğirnâmeler ve çinnâmeler de beden algısının kültürel bellekteki yansımalarını ortaya koyan metinler olarak değerlendirilmiş; kıyafetnameler ve halk inançlarıyla aynı anlam dünyasında yer aldıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kıyafetname, halk inançları, kültürel hafıza, beden sembolizmi, sözlü ve yazılı kültür.

Traces of the Body in Cultural Memory:

Symbolic Codes of Limbs in Kıyafetname and Folk Beliefs

Abstract: This study comparatively examines the symbolic meanings attributed to the human body in traditional Turkish culture within the framework of the kıyafetname tradition and folk beliefs. The body is approached not merely as a

* Öğr. Gör. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, Rektörlük, Seçmeli Eğitim Merkezi, İstanbul/TÜRKİYE. E-posta: mutluozgen@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-1174-8319.

biological entity but as a representational plane imbued with meanings in cultural memory and enriched with social, moral, and mystical dimensions. In particular, bodily parts such as the eyes, eyebrows, forehead, mouth, chin, hands, and feet are associated with an individual's character, social status, spiritual tendencies, and even destiny, both in written traditions of kıyafetnames and in the oral culture of folk beliefs. Kıyafetnames are written texts that infer moral and psychological traits about an individual's inner world based on their outward appearance. In these texts, the body is treated as a systematically coded domain of meanings, serving as a structured framework for character analysis. Folk beliefs, on the other hand, interpret bodily parts through symbolic oppositions such as auspicious–inauspicious, good–evil, and abundance–danger, relying on practices transmitted via oral tradition. Examples of such culturally embedded meanings include the sanctity of the right hand, the inauspiciousness of the left hand, eye twitching, and flat feet. Within the scope of this study, the ways in which the body is “read” in these two traditions, the symbolic meanings ascribed to it, and the preservation of these meanings within cultural memory are analyzed. The theoretical framework draws on Jan Assmann's concept of cultural memory, Maurice Halbwachs's theory of collective memory, Paul Connerton's notion of bodily memory, and Pierre Nora's concept of lieux de mémoire (sites of memory). Furthermore, folk knowledge-based seğirnames and çınnames are examined as texts that reveal the reflections of body perception in cultural memory, demonstrating that they share the same semantic universe with kıyafetnames and folk beliefs.

Keywords: Kıyafetname, folk beliefs, cultural memory, body symbolism, oral and written culture.

Giriş

İnsan bedeni, farklı tarihsel dönemlerde ve kültürel sistemlerde sadece biyolojik bir gerçeklik olarak değil; aynı zamanda sosyal, ahlaki ve mistik anlamların taşıyıcısı olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, bedene yüklenen anlamlar; toplumsal düzenin kurulması, ahlaki normların inşası, birey-toplum ilişkilerinin düzenlenmesi gibi işlevsel yönler de taşır. Türk kültürel geleneğinde insan bedeni, özellikle halk inançları ve kıyafetname geleneği gibi iki temel epistemolojik bağlamda anlandırılmıştır. Bu iki sistem, bedenin farklı uzuvlarını yorumlamak ve bu yorumlar üzerinden birey hakkında çıkarımlarda bulunmak konusunda ortaklaşırlar. Kıyafet ilminin kökenleri Osmanlı dönemiyle sınırlı değildir. Nitekim Sasani hükümdarı Nûşîrevân için bir firâset kitabı yazıldığı ve Nûşîrevân'ın bu kitaptan hareketle hüküm verdiği belirtilir. Ayrıca Hint âlimlerinin de kıyafet ilmi konusuna ilgi gösterdikleri kaynaklarda zikredilir (Çelebioğlu, 1998, s. 229). Bu bağlamda kıyafetnameler, bireyin bedensel özelliklerinden yola çıkarak karakter, huy ve hatta kaderini belirlemeye çalışan, Osmanlı'dan itibaren gelişmiş bir metin türüdür. Hamdullah Hamdi, Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi klasik dönem yazarlarının kıyafetname metinleri, dönemin beden algısına dair oldukça zengin bir içerik sunmaktadır. Bu eserlerde gözlerin rengi, burnun biçimi, dudakların şekli, çenenin açıklığı, boyun uzunluğu gibi unsurlar, bireyin ahlaki ve ruhsal yapısıyla

ilişkilendirilmiştir. Kıyafetname geleneğine dair malzemeler yalnızca müstakil metinlerde değil, kimi eserlerin belirli bölümlerinde de yer alabilmektedir. Bu bağlamda Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâmesi, türün dağınık biçimde yer aldığı eserler için anlamlı bir örnek teşkil eder. Âdem Ceyhan tarafından hazırlanan yayımlanmış yüksek lisans tezinde eserin özellikle 30. babında yer alan tıbbî içerikli bölümlerde, bireyin bedenî özellikleri ile mizacı arasında kurulan ilişkiler dikkat çekmektedir. Bu yönüyle Murâd-nâme, doğrudan kıyafetname türü içinde tasarlanmamış olsa da fizyonomik okumaların yer aldığı, kıyafet ilmine dair unsurların parçalı biçimde içkin olduğu bir yapı sergiler (Ceyhan, 1994, s. 74-75). Bu tür metinler, yalnızca bireysel özelliklerin tasvirine indirgenmemekte; aynı zamanda toplumun normatif düzen anlayışını yansıtan kültürel kodların da taşıyıcısı hâline gelmektedir. Kültürel bellek, ritüellerde, metinlerde, sembollerde ve özellikle bedensel temsillerde yaşar. Jan Assmann'a (2011) göre, bir toplum kültürel belleği sayesinde geçmişini güncelleştirir ve kendi kimliğini sürdürülebilir kılar. Bu bellek yalnızca geçmişin muhafazasını değil, aynı zamanda onu toplumsal kimlik ve ahlaki düzen için bugün de işlevsel hâle getirmeyi amaçlar (s. 126). Bu bağlamda beden, kültürel kimlikte sürekliliği sağlayan ve normatif düzenin inşasında etkili olan temel bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Öte yandan halk inançları, bedene yönelik anlamlandırmaları daha çok sözlü kültür içinde, kolektif hafızanın sürekliliği yoluyla üretir. “Bellek bireysel gibi görünse de her zaman kolektif bir düzenin, normların ve anlam repertuarının içinde işler” (Halbwachs, 1992, s. 53). Bu nedenle halk inançlarında beden uzuvlarına atfedilen anlamlar, kolektif hafızanın sözlü kodları içinde inşa edilir. Çoğunlukla uğur, uğursuzluk, ahlaki yeterlilik, toplumsal itibar, mistik koruma ve enerji aktarımı gibi işlevlerle ilişkilendirilmiştir. Örneğin gözün seğirmesi iyi bir haberin işareti sayılırken, sol gözün seğirmesi uğursuzlukla bağdaştırılmıştır. Yine sağ elin kutsal kabul edilip sol elin şerle ilişkilendirilmesi, bedenin sağ ve sol yönleri üzerinden yapılan sembolik kutuplaştırmayı gösterir. Halbwachs'a göre toplumsal bellek, dünyanın yapısını kategorize ederek bireyin içinde bulunduğu kültürel evreni anlamlandırmasını sağlar (1992, s. 88). Bu anlamlandırma, bireyin toplumsal konumunu fiziksel özellikler üzerinden belirleme eğilimiyle ilişkilidir. Bu yaklaşım, halk kültüründe doğrudan bedene yöneltilmiş anlatılarla da ilişkilidir. Özellikle Anadolu sözlü kültüründe bedenin belirli bölümleriyle ilgili inanç ve pratiklerin yaşatılması—örneğin göze nazar değmesi, sol elin kaşınmasının masraf getireceği inancı, sağ elin uğurlu sayılması gibi—bedenin folklorik bir anlatı sahası olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Bedenin uzuvlarında meydana gelen durumlara anlam yüklemede karşımıza çıkan ortak inanç ve davranış biçimi, aslında toplumsal bellekle de alakalıdır. Bireyin eli kaşındığında ne anlama geldiğini hatırlaması ilk başta bireye ait durum gibi görünse de aslında “birey hatırlarken her zaman bir topluluğun dili, imgeleri ve yapıları içinde hatırlar” (Halbwachs, 1992, s. 38). Burada beden hem fiziksel hem de mistik bir gerçeklik olarak ele alınır; maddi olduğu kadar manevi yükler de taşır.

Bu çalışma, kıyafetnameler ve halk inançlarında bedenin anlamlandırılma biçimlerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Aynı zamanda beden hem bireysel hem de toplumsal kimliğin taşıyıcısı olarak, kültürel hafızanın en somut anlatı yüzeylerinden biridir. Jan Assmann'ın (2011) kavramsallaştırdığı şekliyle “kültürel hafıza”, sadece geçmişin saklandığı bir arşiv değil, kolektif kimliği sürekli yeniden üreten bir anlam alanıdır. Halbwachs'ın (1992) tanımıyla ise “toplumsal bellek”, bireyin hafızasının yalnızca kişisel deneyimlerden değil, grup tarafından paylaşılan normlar ve değerler doğrultusunda biçimlendiği bir yapı olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla kıyafetnameler,

halk inançları ve bu bağlamda incelenen seçirâmeler ile çinnâmeler, bedenın farklı uzuvlarına yüklenen sembolik anlamları ortaya koyar; yalnızca bireyi değil, aynı zamanda bir toplumun kendilik inşasını ve norm üretimini görünür kılar. Bu yaklaşım, kültürel göstergeler olarak beden uzuvlarının kolektif kimlik inşasındaki rolünü açıklamak için teorik bir zemin oluşturur.

Bu doğrultuda çalışma, kıyafetname metinleri ile halk inançları arasındaki ortaklıkları ve farklılıkları, insan uzuvları temelinde karşılaştırmalı bir biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Özellikle bireyin ahlaki, ruhsal ya da kaderle ilişkili özelliklerine dair sembolik okumaların iki geleneğe nasıl biçimlendiği analiz edilmiştir. Yüz, göz, kaş, burun, ağız, dudak, çene, boyun, el, ayak ve boy gibi beden bölümleri üzerinden yürütülen bu analiz hem metinsel hem de kültürel verilerle desteklenmiştir.

Bu çalışmanın akademik katkısı üç yönlüdür: İlk olarak, daha önce çoğunlukla birbirinden bağımsız biçimde ele alınan halk inancı ile kıyafetname geleneği ilk kez bu ölçekte karşılaştırmalı biçimde analiz edilmektedir. İkinci olarak, insan uzuvlarının kültürel anlamlandırılması bağlamında somut örnekler üzerinden sembolik yapılar çözümlenmektedir. Üçüncü ve son olarak ise bu iki geleneğin beden üzerinden inşa ettikleri bilgi, değer ve kimlik üretme biçimleri ortaya konarak, Türk kültüründe bedene yüklenen anlamlar derinlemesine sorgulanmaktadır.

Yöntem olarak nitel karşılaştırmalı çözümleme tercih edilmiş hem kıyafetname metinlerinden somut alıntılar hem de halk inançlarına dair deyim, atasözü, anlatı ve akademik kaynaklardan derlenen veriler kullanılmıştır. Özellikle Hamdullah Hamdi, Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Salihzade Mehmed Efendi gibi klasik yazarların eserlerinden hareketle kıyafetnamelerin içerdiği sembolik uzuv yorumları ele alınmıştır (Bkz. Hamdi, 1995; İbrahim Hakkı, 2001; Salihzade, 2004). Halk inançları ise Boratav (1973), Ünal (2022), Örnek (1966) gibi halkbilimi uzmanlarının tespitlerinden ve derlemelerden yararlanılarak analiz edilmiştir. Ayrıca halk anlatıları, deyimler, atasözleri ve halk hekimliği pratikleri gibi sözlü kültür unsurları da destekleyici veri olarak değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda, makale üç temel sorunsal üzerine inşa edilmiştir:

1. Kıyafetnamelerde ve halk inançlarında insan uzuvlarına nasıl sembolik anlamlar yüklenmiştir?
2. Bu anlamlar hangi ortak temalar ve farklılıklar etrafında şekillenmektedir?
3. Her iki gelenek, beden üzerinden hangi toplumsal değerleri, ahlaki yargıları ve kültürel normları yeniden üretmektedir?

Bu sorular doğrultusunda çalışmanın amacı, kıyafetname geleneği ile halk inançlarının uzuv temsilleri bağlamındaki söylemsel ortaklıklarını ve epistemolojik ayrımlarını ortaya koymak; böylece Türk kültürel sisteminde bedenin anlam haritasını yeniden kurmaktır. Devam eden bölümlerde her bir uzuv örneği, karşılaştırmalı biçimde ele alınacak; ardından bu karşılaştırmaların kültürel ve ahlaki bağlamdaki işlevi tartışılacaktır.

1. Kıyafetname Geleneğinin Tanımı ve Tarihsel Arka Planı

Kıyafetnameler, XV. yüzyıldan itibaren gelişen ve bireyin dış görünüşünden karakter, huy ve kader gibi içsel özelliklerine dair sonuçlar çıkaran yazılı metinlerdir. Bu metinlerde insan bedeni bir tür okunabilir yüzey olarak kurgulanır. Kaşların birleşik ya da yay gibi olması, çenenin belirginliği, gözün büyüklüğü ya da renginin anlamı; bireyin ahlaki, zekâsı, mizacı ya da kaderine dair sembolik anlamlar taşır. Bu yaklaşım, klasik

Osmanlı toplum yapısında bireyin toplumsal meşruiyeti ve itibarı açısından da önemli bir belirleyici olmuştur.

1.1. Kıyafetnamelerin Tanımı ve Tarihçesi

Türk edebiyatında kıyafetname türü, XV. yüzyıldan itibaren gelişmiş ve birçok müellifin kaleminde şekillenmiştir.¹ Kıyafetnameler, kökenini Arapça kıyafe(t) kelimesinden alan eserler olup; iz sürmeyi, peşinden gitmeyi ifade eden bir anlam taşıırken, zamanla kılık, kıyafet, şekil, görünüş anlamlarını da kazanarak bireyin dış görünüşüne dair bir okuma pratiğine dönüşmüştür (URL-1). Türk edebiyatında kıyafet konusunda yazılan eserler için vesiletü'l-irfan, zübdetü'l-irfan denmiş, fakat en çok kıyafetname adı kullanılmıştır (Çelebioğlu, 1998, s. 225). Kıyafetnameler genellikle manzum olarak yazılmıştır ve eğlencelik ya da bireysel merak ögesi olarak değerlendirilse de aslında toplumun ideal insan tasarısını ortaya koyan ideolojik metinlerdir. Özellikle medrese geleneği içinden gelen yazarların kaleme aldığı kıyafetnameler, ilmi ve dinî bir disiplinin halk anlatılarıyla birleştiği bir formu temsil eder. Bu yönüyle kıyafetnameler, sadece birey değerlendirme aracı değil; aynı zamanda bir bilgi ve değer aktarım sistemidir. Kıyafetname türünün İslam medeniyeti içerisindeki gelişimi, antik Yunan'dan gelen ve physiognomy olarak adlandırılan, kıyafet ilminin Arap ve Fars düşünce sistemlerinde sistematik hâle gelmesiyle başlamış; Osmanlı'da ise XV. yüzyıldan itibaren özgün biçimini kazanmıştır. Bu gelenekte bireyin fiziksel görünümüne dair yapılan gözlemler, yalnızca estetik bir değerlendirme sunmaz; aynı zamanda bireyin ahlaki yeterliliği, dinî eğilimleri ve toplumsal meşruiyetine dair mesajlar içerir. Bir kişinin saç, göz, kulak, el gibi uzuvlarına ve dış görünüşüne bakarak karakter yapısı hakkında görüşler ortaya koyan bilim dalına “kıyafe(t)”, bu görüşleri ortaya koyan esere de “kıyâfetnâme” adı verilirken, bu bilimle uğraşan kişiye de “kâyif” veya “kıyâfetşinas” denir (Elbir, 2017, s. 38). İlm-i kıyafet, “kıyâfetü'l-insâniyye” veya “kıyâfetü'l-ebdân” da denilen bölümleriyle insanların beden ve organ yapısıyla ahlakı ile karakter yapısı arasındaki ilişkiyi inceler (Erkal, 1999, s. 218). İnsanın fiziksel özelliklerinden kişiliğini, ahlakını tahmin ve nesebini tespitle uğraşır (Mengi, 2002, s. 513). Bu nedenle kıyafetnameler, dönemin sosyal düzenini yeniden üretmede ve bireyleri belli ahlaki kategorilere ayırmada işlevsellik kazanmıştır (Çelebioğlu, 1979, s. 305).

Kıyafetnameler, tür olarak Osmanlı entelektüel çevresinde özellikle XV. yüzyıldan itibaren yoğunluk kazanmış; bu alanda Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ve Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi müellifler, kıyafet ilmini merkeze alan önemli eserler

¹ Bu alanda ilk örnek sayılabilecek eser, *Murâdname*'nin kırkinci babında **Bedr-i Dilşad** tarafından yazılmış olup, köle ve cariye seçiminde dış görünüme dair ipuçları sunmaktadır. **Akşemseddinzade Hamdullah Hamdî'nin** manzum *Kıyafetname*'si, insanın fiziksel özelliklerinden ahlaki karaktere dair hükümler çıkaran, sistematik yaklaşıma sahip en eski Türkçe örneklerden biridir. **Firdevsî-i Rûmî'nin** *Firâsetnâme*'si, ilm-i firaset çerçevesinde bedeni ruhsal ve zihinsel niteliklerin yansımaları olarak değerlendiren tasnifli bir yapıdadır. **İlyas b. İsâ-yı Saruhânî, Abdülmecid b. Şeyh Nasuh, Mustafa b. Evranos, Ömer Fânî Efendi ve Bâlizâde Mustafa** gibi yazarların *Kıyafetnameleri* ise bedenin farklı uzuvlarına dayalı karakter çözümlemeleriyle dikkat çeker. **Nesîmî'nin** *Kıyâfetü'l-Firâse*'si, tasavvufî bağlamda fiziksel özellikleri ruhsal mertebelerle ilişkilendirerek yorumlar sunar. **Visâfî'nin** *Vesiletü'l-İrfân*'ı, ilm-i kıyafet ekseninde ahlaki ve dinî öğretileri içeren didaktik bir eserdir. **Lokman b. Hüseyin'in** *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâilî'l-Osmaniyye*'si, Osmanlı toplumundaki insan tipolojilerini fiziki ve ahlaki yönleriyle ele alır. Son olarak, **Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın** *Marifetnâme*'si içinde yer alan kıyafetname bölümü, pozitif bilimlerle geleneksel halk bilgeliğini birleştirerek bedenin yaratılışına dair bilgi sunar (Ataman, 2022, s. 196).

kaleme almışlardır (Ataman, 2022, s. 195). Hamdullah Hamdî'nin *Kıyâfetnâme* adlı eseri, edebiyatımızdaki müstakil ilk manzum kıyâfetname olması açısından öncü niteliktedir. Eser, Âmil Çelebioğlu tarafından yayıma hazırlanmış ve kendisinden sonraki kıyâfetname yazım geleneğini derinden etkilemiştir. Öte yandan Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın ansiklopedik niteliğiyle dikkat çeken *Mârifetnâme*'si, sadece kıyâfet ilmi değil, aynı zamanda fizik, astronomi, psikoloji ve tasavvuf gibi pek çok disiplini bir araya getirmektedir. Bu eserlerde insan bedeni, bir "okunabilir metin" olarak ele alınmış; yüz, göz, kaş, çene, burun, el, ayak ve hatta ses tonu gibi bedensel göstergeler üzerinden kişilik özellikleri ve kader çizgileri yorumlanmıştır. Bu iki tanınmış yazarın yanı sıra; Bedr-i Dilşâd, Firdevsî-i Rûmî, Niğdeli Visâli, Şâban-ı Sivrihisârî, Lokman bin Hüseyin, Gevrekzâde Hafız Hasan ve Mustafa Hâmî Paşa gibi pek çok isim hem manzum hem de mensur türde kıyâfetnameler kaleme almışlardır. Kıyâfetname geleneği yalnızca bireylerin fiziksel özelliklerine dayalı kişilik analizleri sunmakla kalmamış, aynı zamanda Osmanlı toplumunun güzellik ve karakter algısına dair önemli ipuçları da barındırmıştır.

Kıyâfetname türüne dair bu tarihsel ve edebî çerçevenin, modern literatürde nasıl değerlendirildiğine dair önemli bir çalışma Müjgân Çakır'a aittir. Çakır (2007), "Kıyâfet-Nâmeler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi" adlı makalesinde bu türü hem tarihsel hem edebî bağlamda ele almış; incelemelerin çoğunlukla Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın eserleri temel alınarak yapıldığını belirtmiştir. Bununla birlikte, çeşitli kütüphanelerde yazma hâlinde bulunan pek çok kıyâfetnamenin varlığına dikkat çeken Çakır, bu eserlerin sistemli biçimde incelenmesinin kıyâfetname türünün daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacağını ifade etmektedir. Söz konusu çalışmada yalnızca Hamdî ve İbrahim Hakkı'nın metinleri değil, Türk edebiyatı geleneği içinde kıyâfet ilmine dair oluşturulmuş onlarca eser bibliyografik künyeleriyle birlikte değerlendirilmiş; kıyâfetnamelerin içerik çeşitliliği, edebî şekilleri ve halk inançlarıyla olan ilişkileri ayrıntılı biçimde ortaya konulmuştur.

Bu noktada, kıyâfetnamelerin yalnızca tarihsel gelişimi değil, yazılış amaçları da dönemin bilgi ve değer sistemlerini anlamada kilit rol oynamaktadır. Kıyâfetnamelerin esas amacı; dış görünüşün, iç görünüşü yansıtmaları düşüncesinden hareketle, organların fiziki görünümüne göre bazı ruhi tahmin ve tahliller yapmaktır (Gülhan, 2015, s. 49). Kıyâfetnameler aynı zamanda insanın fiziksel görünüşünden yola çıkarak karakteri, ahlaki yapısı ve hatta kaderi hakkında yorumlarda bulunan yazılı metinlerdir. Genellikle manzum biçimde kaleme alınan bu eserler, fizyognomi (yüz okuma sanatı) ve ilm-i kıyâfet gibi kadim bilgi sistemlerinden etkilenmiş, özellikle Osmanlı klasik edebiyatı çerçevesinde gelişmiştir. Kıyâfetname türü, yalnızca bireysel merak ya da eğlencelik bir yorumlama aracı olarak değil, aynı zamanda bireyi tanıma, toplumsal düzeni ve ahlaki normları tahkim etme aracı olarak işlev görmüştür (Çavuşoğlu, 2004, s. 12).

Kıyâfetnameler, yalnızca bireysel bir merakın ürünü değildir. Bu tür, dönemin ahlak sistemini pekiştiren ve toplumun düzen anlayışını sürdüren önemli bir kültürel araç olarak değerlendirilmelidir. Eserde tarif edilen ideal beden aslında birey, dolayısıyla ideal toplumun bir yansımasıdır. Bu yönüyle kıyâfetnameler, sadece karakter tahlili değil, aynı zamanda ahlaki normların edebî ve sembolik düzeyde öğretildiği metinlerdir. Bu yönüyle kıyâfetnameler, geleneksel toplum yapısında bedenin "okunabilir" bir ahlak göstergesi olarak işlev gördüğünü açıkça ortaya koyar. Aynı zamanda kıyâfetnameler, genellikle okuryazar elit kesime hitap eden yazılı metinlerdir. Şiîrsel üslupla kaleme alınan bu eserler, bireyin görünüşü üzerinden ruhsal ve ahlaki tahlillerde bulunarak, kadim bilgelik anlayışını yazılı edebiyat formuna dönüştürür. Bu yönüyle

kiyafetnameler, belli bir bilgi aktarımını sistematikleştiren, çoğu zaman medrese kökenli, dinsel ve tasavvufi anlamlarla yüklü metinlerdir. Birey merkezlidir; bedene bakarak bireyin ne olduğu değil, kim olacağına dair öngöründe bulunur.

1.2. Kıyafetname Geleneğinde Bedenin Sembolik Okuması

Kıyafetnamelerde insan bedeni, yalnızca fiziksel bir varlık değil; aynı zamanda bireyin iç dünyasını, ahlaki yapısını ve toplumsal karakterini yansıtan simgesel bir alan olarak ele alınmıştır. Bu metinlerde beden, ruhun dışında onu saran, koruyan bir "elbise" ya da "kılıf" gibi düşünülür. "Kıyafetnamelerde insanların bütün uzuvlarının işaret ettiği karakter özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu tür eserlerde uzuvlar tek tek sayılarak özelliklerinden hareketle sahiplerinin karakterleri hakkında hükümler verilmiştir" (Aktan, 2015, s. 90). Söz konusu yaklaşım çerçevesinde beden, sistematik olarak bölümlere ayrılmış ve her bir uzuv, bireyin karakteri, ruhsal yapısı ve ahlaki nitelikleri hakkında sembolik yorumlara zemin hazırlayacak şekilde değerlendirilmiştir (Çelebioğlu, 1979, s. 305). Her bir uzuv, yalnızca estetik bir unsur değil; aynı zamanda bireyin içsel yapısına dair ipuçları veren birer "işaret" olarak kabul edilmiştir. Bu anlamda kıyafetnameler, dönemlerinin dini değerleri ve ahlak anlayışıyla uyumlu bir karakter analiz yöntemi sunar. Bedensel özelliklerin metaforik yorumları, bireyin potansiyel eğilimlerini, ahlaki tutumlarını ve sosyal ilişkilerini anlamada temel alınmıştır. Özellikle yüz ve göz gibi organlar, kişinin iç dünyasını en açık biçimde yansıtan uzuvlar olarak öne çıkar. Göz, bu bağlamda "ruhun kapısı" olarak nitelendirilmiş ve göz yapısı üzerinden daha güvenilir karakter tahlilleri yapılabileceği ifade edilmiştir (Çavuşoğlu, 2009, s. 301).

Kıyafetnamelerde olumlu karakter özellikleriyle ilişkilendirilen bedensel nitelikler, aynı zamanda toplumsal itibarın ve güvenin de belirleyicisi olarak karşımıza çıkar:

Geniş alınlı olmak, düzgün burunlu olmak, açık alınlı ve orta boylu olmak gibi fiziksel özellikler; akıllı, sabırlı, dürüst ve güvenilir kişi tanımını karşılayan unsurlar olarak metinlerde yer alır. Bu özelliklere sahip bireyler, toplumda itibar gören, liderlik vasfı taşıyan, söz dinlenen ve danışılan kimseler olarak idealize edilir (Çavuşoğlu, 2004, s. 26).

Kıyafetnamelerde uzun ya da kısa boya yönelik yargılar da kültürel olarak belirleyici özellik taşır. Orta boy bilgelik, kısa boy ise kibir ve kindarlıkla ilişkilendirilirken (Ataman, 2022, s. 197); halk arasında ise uzun boyluların akılsız, kısa boyluların ise sinirli olduğu yönünde güçlü bir inanç söz konusudur (Boratav, 1973, s. 25). Kıyafetname geleneğinde insanın ağız, yüz yapısı, göz, kaş, dudak ve çene gibi öne çıkan uzuvları, bireyin karakterine dair ipuçları veren simgeler olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler, yalnızca fiziksel tasvirleri değil, aynı zamanda dönemin estetik, etik ve kültürel kodlarını da yansıtır.

Kıyafetnamelerde bedenin bu denli ayrıntılı ve sistematik biçimde çözümlenmesi, bedene kazınmış kültürel anlamların zamanla bir hafıza mekânına dönüştüğünü gösterir. Pierre Nora'nın ifadesiyle, "Bellek, yalnızca zihinsel bir süreç değil; mekânlara, objelere, ritüellere ve bedenin kendisine kazınmış bir varoluş biçimidir" (1989, s. 9). Bu yaklaşım, kıyafetnamelerde her bir uzvun yalnızca fiziksel bir unsur değil, aynı zamanda kolektif hafızanın taşıyıcısı olarak değerlendirilmesine ışık tutar. İnsan bedeni hem yazılı metinlerde hem de sözlü kültürde kültürel anlamın, sosyal kimliğin ve ahlaki değerlerin yüklendiği bir alan hâline gelir. Dolayısıyla kıyafetnamelerdeki uzuv analizleri, yalnızca bireyin kişilik özelliklerini değil; aynı zamanda o dönemin toplumsal yapısına dair zihinsel bir haritayı da ortaya koyar. Bu zihinsel harita, halk kültüründe bedenin uğur ve uğursuzlukla ilişkilendirilmesi gibi inançsal kodlarla daha da görünür hâle gelir. Zira

beden yalnızca görünür bir form değil, kültürel olarak şekillenen bir anlam düzlemidir. Böylece kıyafetnamelerde şekillenen sembolik beden anlatısı ile halk inançlarında dolaşımda olan uğur-uğursuzluk temelli yorumlar, belleğin ritüelistik ve bedensel aktarımı bağlamında ortak bir zeminde buluşur.

1.3. Halk Kültüründe Beden Algısı ve Uğur-Uğursuzluk İlişkisi

Halk kültüründe beden, yalnızca biyolojik bir varlık değil; bireyin karakteri, toplumsal konumu ve kaderiyle ilişkilendirilen, çok katmanlı anlamlar taşıyan bir semboller dizgesi olarak değerlendirilir. Bu çok katmanlı yapı, kıyafetname metinlerinde daha şiirsel ve sistematik bir anlatımla görünürlik kazanır. Nitekim kıyafetnamelerdeki sembolik karakter betimlemeleri, halk inançlarında karşılık bulan yerleşik anlamlarla örtüşür. Belirli fiziksel özellikler, halk arasında bireyin ahlaki eğilimlerine, talihine ve sosyal ilişkilerine dair öngörülerde bulunma aracı olarak yorumlanır. Hem yazılı metinlerde hem de sözlü anlatılarda beden, ruhsal ve toplumsal gerçekliklerin dışavurumu olarak ele alınmıştır.

Toplumda bedensel farklılıkların uğursuzluk, eksiklik ya da ahlaki zayıflık şeklinde yorumlanması, bu anlam haritasının halk inançlarındaki derinliğini gösterir (Maden, 2017, s. 12). Ünlü halkbilimci Sedat Veysi Örnek'in tespitlerine göre, bir insanın dış görünüşü ve fizik yapısı, çoğu zaman, o insan hakkında vereceğimiz olumlu / olumsuz yargıya temel teşkil etmektedir: “Çirkinlik -güzellik, uzunluk-kısalık, şişmanlık -zayıflık gibi ilk bakışta göze çarpan bedensel özelliklerin yanı sıra, yüzle, gözle, saçla, elle, ayakla ilgili bir takım lokal özellikleri taşıyan kimselerin karakter, tutum ve davranışları hakkındaki yargıları büyük çapta etkilemektedir” (Örnek, 1966, s.121).

Göz, kaş, el ve ayak gibi çift uzuvlar hem kıyafetnamelerde hem de halk anlatılarında karakter, şans, uğur ya da uğursuzlukla ilişkilendirilmiş; böylece insan bedeni, doğuştan gelen fiziksel özelliklerin ötesine geçerek anlam yüklü bir kültürel nesneye dönüşmüştür. Uzuvların rengi, büyüklüğü, duruş biçimi ya da simetrik yerleşimi kadar, vücut üzerindeki konumu (sağ ya da sol tarafta bulunması) da önemli bir belirleyici olarak karşımıza çıkar. Bu yöneline göre halk arasında belirli uzuvların “uğurlu” veya “uğursuz” olarak tanımlanması, uzun süreli kültürel gözlem ve deneyimlerin sonucunda biçimlenmiştir. Pertev Naili Boratav'a göre uğur; “bir nesnenin, bir kişinin, bir hayvanın, bir işin, bir zamanın, bir yerin özündeki iyiliği, mutluluğu, bereketi, kolaylığı, kısacası olumlu niteliği ve gücüdür” (Boratav, 1973, s. 95). Bu tanım, halk arasında bazı bedensel işaretlerin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda geleceğe dair ipuçları barındıran anlamlı göstergeler olarak yorumlandığını ortaya koyar. Bu bağlamda, halk arasında seyrek sakallı erkeklerin tehlikeli, uzun burunluların hilekâr, seyrek saçlıların ikiyüzlü, küçük ağızlıların korkak, büyük ağızlıların cesaretli olabileceğine ya da gözleri çok parlak kişilerin nazar değdireceğine, düz tabanlı kişilerin uğursuz olduğuna inanılması kıyafetnamelerde dile getirilenlerle birebir paralellik gösterir. Dolayısıyla kıyafetnameleri, halk kültüründe sözlü biçimde aktarılan inanç sistemini yazılı ve sistematik bir dile kavuşturmuş eserler olarak da değerlendirilebilir.

2. Kıyafetname Geleneği ile Halk İnançlarında Anlam Yüklenen Uzuvlar

İnsan bedenine yüklenen anlamlar, yalnızca tek bir bilgi sistemine değil; çoğu zaman birbirini etkileyen ve paralel seyreden farklı kültürel geleneklere dayanmaktadır. Türk kültür tarihinde bu geleneklerden biri kıyafetnameler, diğeri ise halk inançlarıdır. Her iki gelenekte de insan uzuvları yalnızca fizyolojik varlıklar olarak değil, aynı zamanda sembolik, ahlaki ve kültürel göstergeler olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda kıyafetname geleneği, bireyin fiziksel özelliklerinden yola çıkarak onun ruhsal yapısını, ahlaki değerlerini ve toplumsal konumunu anlamaya çalışan sembolik bir sistem olarak tanımlanabilir. Halk inançları ise daha çok sözlü aktarımla şekillenen, günlük yaşamdaki

gözlemler ve deneyimlerden beslenen kültürel birikimlerdir. Bu gelenekte de uzuvlara sembolik anlamlar yüklenmiş; sağ ve sol taraf ayrımları, uzuvların biçimi, rengi veya hareketleri doğrultusunda hayra ya da şerre dair çeşitli yorumlamalar geliştirilmiştir. Kültürel belleğin taşıyıcılarından biri olan insan bedeni, yalnızca fiziksel bir varlık olarak değil, aynı zamanda anlamların, deneyimlerin ve değerlerin aktarıldığı sembolik bir alan olarak değerlendirilmiştir. Gerek kıyafetnamelerde gerekse halk inançlarında beden, kültürel normların, kolektif zihniyetin ve toplumsal hafızanın yansıdığı bir düzlem hâline gelir. Bu bağlamda bedenin biçimi, hareketi ve üzerindeki ritüelistik uygulamalar; bireysel kimlik kadar kolektif kimliğin de ifadesine dönüşür. Connerton’ın belirttiği gibi, “Toplamlar geçmişlerini yalnızca anlatılar yoluyla değil, aynı zamanda beden yoluyla hatırlar; bedensel pratikler ve simgeler, belleğin taşıyıcılarıdır” (1989, s. 72). Bu yaklaşım, halk inançlarında el, ayak, göz gibi uzuvlara atfedilen anlamların; kıyafetnamelerde ise bedenin şekline göre karakter tahminlerinin, nasıl bir belleğin aktarım aracı olduğunu anlamamıza katkı sunar. Bu iki sistem arasında kurulan ilişki, uzuvlara atfedilen anlamlar üzerinden izlenebilir. Makalenin devamında, söz konusu ilişki biçimi belirli uzuvlar üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir.

2.1. Yüz, Kaş, Burun, Ağz, Dudak ve Çene Üzerine

Kıyafetname geleneğinde yüz, ağız, kaş, dudak ve çene gibi belirgin uzuvlar, bireyin karakterine dair ipuçları veren sembolik göstergeler olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşım, yalnızca fiziksel betimlemelere dayanmaz; aynı zamanda dönemin estetik anlayışını, ahlaki değerlerini ve kültürel normlarını da yansıtır. Her bir uzuv, bireyin iç dünyasına dair belirli bir davranış biçiminin ya da ahlaki niteliğin işareti olarak değerlendirilmiştir. Benzer şekilde halk inançlarında da bu uzuvlara sembolik ve toplumsal anlamlar yüklenmiştir. Ancak halk söyleminde bu yorumlar, daha çok günlük gözleme, sözlü aktarım geleneğine ve kolektif deneyime dayanır. Yüz şekli, kaşların yapısı, dudakların biçimi ya da çenenin görünümü; kişinin huyu, uğur-uğursuzluk hali veya toplum içindeki algısıyla ilişkilendirilmiştir. Özellikle mizahi yaklaşımların, deyimlerin ve manilerin içerisinde bu uzuvlara yönelik halk yorumları sıkça yer alır. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında; yüz, kaş, dudak ve çene gibi uzuvlara hem kıyafetname metinlerinde hem halk anlatılarında yüklenen anlamlar karşılaştırmalı olarak incelenecek, yazılı ve sözlü kültürün beden üzerindeki örtüşen veya ayrışan yaklaşımları ortaya konacaktır.

Kıyafetnamelerde yüzün yanı sıra kaş, burun, ağız, dudak ve çene gibi unsurlar da bireyin karakter çözümlemesinde belirleyici kabul edilmiştir. Ancak, yüz ve yüz şekli, bu unsurlar arasında en merkezi sembolik alanı oluşturur. Hem yazılı kaynaklarda hem de sözlü kültürde yüz, çoğu zaman diğer uzuvlara yüklenen anlamların başlangıç noktasıdır. Bu nedenle, çalışmanın devamında öncelikle yüz ve yüz şekline ilişkin kıyafetname betimlemeleri ile halk anlatılarındaki karşılıkları ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

2.1.1. Yüz ve Yüz Şekli

Kıyafetnamelerde yüz, bireyin ruhsal yapısının dışa vurumu olarak değerlendirilir. Jan Assmann’a göre (2011) “Kültürel bellek, yalnızca geçmişin hatırlanmasıyla değil, aynı zamanda toplumun kendi ideali, normlarını ve değer sistemini geleceğe taşıma biçimidir” (s. 41). Bu bağlamda ideal yüz tipi, toplumun estetik ve ahlaki değerlerini belleğinde nasıl taşıdığına dair bir ipucu sunar. Bu metinlerde büyük yüzlü bireyler olgun, küçük yüzlüler başıboş, şişkin yüzlüler kaba, uzun yüzlüler ise hayâsız olarak tanımlanmıştır. Sarı ve zayıf yüzlüler hilekâr kabul edilirken; düzgün yüzlü bireyler doğruluk ve iç güzellikle ilişkilendirilmiştir (Çelebioğlu, 1979, s. 305). Yüz şekline dair tasvirlerde yuvarlak yüzlülerin dost canlısı ve uyumlu, uzun yüzlülerin ise melankolik ya da gururlu bir mizaca sahip oldukları belirtilmiştir (Ataman, 2022, s. 198).

Benzer şekilde halk arasında da yüz, bireyin kişiliğine dair sembolik anlamlar taşır. Yassı yüzlü bireyler sinsilikle, elmacık kemikleri çıkık olanlar hırsla ve kilo almaya yatkınlıkla ilişkilendirilir. Büyük yüzlüler ise halk söyleminde bazen "aptal görünümlü", bazen de "bilgili ve zeki" olarak tanımlanır; bu yorumlar bölgesel varyasyonlar gösterebilir (Büyükokutan, 2015, s. 21). Özellikle Anadolu ağızlarında "sıfat" kelimesi yüz yerine kullanılır ve bu kullanım çoğu zaman olumsuz çağrışımlar içerir. "Tüh senin sıfatına!" ya da "sıfatı batasıca" gibi ifadeler bunun örneklerindendir. Halk anlatılarında yüz sıklıkla sosyal hiciv ve mizahın konusu olmuş, toplumsal kimliğin dışavurumu olarak ele alınmıştır.

Ankara'nın Elmadağ ilçesinde esmer yüzlüler için "Badılcan (patlıcan) sıfatlılar" nitelenmesi yapılır. Bu ifade özellikle kız isteme törenlerinde mizahi amaçla kullanılan manilerde yer bulmuştur:

Hey atlılar atlılar
Boynu kıvrak atlılar
Kız istemeye gelmişler
Badılcan sıfatlılar (K.1)

Karşılaştırma

Kıyafetnamelerde yüz, bireyin ahlaki ve ruhsal yapısına dair simgesel bir pencere işlevi görürken; halk inançlarında ve anlatılarında ise bireyin toplumsal kimliği, görünümü ve mizaca dair kanaatlerin şekillendiği pratik bir göstergedir. İlki kaderci ve simgesel bir yaklaşımla karakter analizi sunarken, ikincisi daha çok toplumsal gözlemler ve sözlü kültür yoluyla biçimlenen, mizahi ya da dışlayıcı bir anlam çerçevesinde yer alır.

2.1.2. Kaş

Kıyafetname geleneğinde kaş, estetik görünümün ötesinde ahlaki ve karakterolojik anlamların da yüklendiği bir uzuv olarak karşımıza çıkar. Bu metinlerde kaş; insanın iç dünyası, mizacı ve ahlaki eğilimleri hakkında ipuçları sunan bir sembol haline gelmiştir. Yay gibi uzanan, hilal biçimli kaşlar güzellik, nezaket ve uyumlu karakterin göstergesidir. Birleşik kaş ise genellikle asabi mizaç, öfke ve tahammülsüzlükle ilişkilendirilmiştir (İleri, 2023, s. 22). Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri'nin *Marifetnâme* adlı eserinde bu bağlamda şu ikaz yer alır: "Kaşları gözlere yakın, kendini ondan sakın." (Marifetnâme) Bu ifade, yüz hatlarının yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ruhsal ve ahlaki temsiller içerdiğine dair geleneksel inancın güçlü bir örneğidir. "Kaşın ince uçlu olması fitneciliğe, gür olması boş söze düşkünlüğe, kaşların açıklığı ve inceliği güzelliğe, çatık olması hırsızlığa uzunluğu kendini beğenmişliğin göstergesi sayılmıştır" (Aktan, 2015, s. 82).

Konya'da açılan Islah-ı Medaris-i İslâmiye medresesindeki eğitimi sırasında Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Marifetnâme* isimli eserinden derinden etkilenerek bu hayranlıkla ismini "İbrahim Hakkı" (Özgen, 2017, s. 208) olarak kullanmaya başlayan ünlü tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı'nın kaş üzerine yaptığı yorumlar, kıyafetname geleneğinin izlerini taşıyan dikkat çekici açıklamalar sunmaktadır. Konyalı, kaşın insanın ruhsal ve zihinsel yapısının bir yansıması olduğunu vurgular:

Kaşlar, bireyin mizacı, zekâsı ve içsel enerjisini yansıtan "hikmetli çizgiler"dir. Kaşların gözlere yakın olması acelecilik ve dar görüşlülükle, gözlerden uzak olması ise sükûnet ve soğukkanlılıkla ilişkilendirilir. Konyalı, iki kaşın birbirine yakın olmasını dar fikirlilik; uzak olmasını ise feraset, gönül açıklığı ve ilmi kabiliyetle ilişkilendirir (İ.H.K.A. No: 3634).

Bu açıklamalar, kıyafetname geleneğinin yalnızca karakter çözümlemesi değil, aynı zamanda ideal insan tipolojisini tanımlama çabası olduğunu göstermektedir. Halk inançlarında ise kaş hem estetik bir unsur hem de toplumsal değerlendirme ölçüsüdür. Sözlü kültür aktarımlarında sıklıkla karşılaşılan “Kaşı çatık adamdan hayır gelmez” ifadesi, kaş biçiminin bireyin mizaç özellikleriyle ilişkilendirilmesinde halk düşüncesine özgü sezgisel bir yaklaşımı yansıtmaktadır (K.1). Özellikle Orta Anadolu’da gelinlerin kaşlarına kurşun dökülmesi geleneği, nazardan korunmaya yönelik inanç pratiklerinden biri olarak değerlendirilir (K.2). Bu uygulama, kaşın uğur, koruyuculuk ve görünmez tehlikelere karşı sembolik bir kalkana dönüştüğünü göstermektedir (K.3). “Hilal kaşı” nitelmesi ise halk arasında güzelliğin, zarafetin ve iyi huyluluğun sembolü olarak yerleşmiş bir ifadedir (K.4). Tüm bu unsurlar, halk düşüncesinde kaşın yalnızca estetik bir unsur değil; aynı zamanda bireyin ruhsal durumu ve toplumsal konumuna dair işaretler taşıyan bir uzuv olarak anlamlandırıldığını ortaya koymaktadır.

Karşılaştırma

Kıyafetname geleneği ile halk inançları, kaşa yüklenen anlamlar bakımından ortaklıklar taşımaktadır. Her iki gelenekte de kaşın şekli, bireyin ruhsal hâlini, karakter yapısını ve toplum içindeki izlenimini belirleyen bir unsur olarak değerlendirilir. Ancak bu benzerliğe rağmen, anlamlandırma biçimleri farklılık göstermektedir. Kıyafetnamelerde kaş, çoğunlukla ahlaki değerlere ve karakter tahliline dayanan sembolik okumalarla ele alınırken; halk inançlarında kaş, daha çok nazar, uğur ve uğursuzluk gibi mistik anlamlarla ilişkilendirilir. Bu yönüyle halk anlatılarında kaş, koruyucu ya da tehdit edici bir unsur olarak yorumlanırken; kıyafetnamelerde bireyin içsel dünyasına açılan bir pencere işlevi görür.

2.1.3. Burun

Burun gerek yazılı gelenekte gerekse halk anlatılarında bireyin iç dünyasına, karakterine ve sosyal tavrına dair önemli göstergelerden biri olarak değerlendirilmiştir. Kıyafetname metinlerinde, burun yalnızca estetik bir unsur değil; bireyin karakteri, ahlaki eğilimleri ve sosyal ilişkilerdeki duruşunu belirleyen sembolik bir araçtır. Bu metinlerde, burnun uzunluğu, düzlüğü, kavisli oluşu veya burun deliklerinin genişliği gibi fiziksel özellikler; zekâ, adalet, kibir, kıskançlık ve öfke gibi kişisel niteliklerle ilişkilendirilmiştir. Örneğin, Hamdullah Hamdi’nin kıyafetnamesinde yer alan yorumlar ve Ataman’ın analizine göre geniş burun delikleri kibir ve kıskançlığa (Ataman, 2022, s. 197), Çavuşoğlu’nun analizine göre, düz ve uzun burun ise dürüstlük, bilgelik ve adalet duygusuna işaret etmektedir (Çavuşoğlu, 2004, s. 26). Bu yönüyle burun, doğrudan bireyin mizaç çözümlemelerinde kullanılan bir kıstas olarak öne çıkmaktadır.

Halk arasında da burun yapısına dair benzer biçimde tespitler, halk inancı formatında mevcuttur. Burnu büyük olanların hislerinin kuvvetli olduğu, burnu eğri olanların ise “eğri huylu” sayıldığı yönündeki yaygın inanışlar, burun formunun karakterle ilişkilendirilmesinde halkın sezgisel yaklaşımını ortaya koyar (K.2). Ayrıca, burnu büyük olan erkeklerin cinsel organının da büyük olduğuna inanıldığına dair, halk arasında yaygın fakat açıkça telaffuzu kaçınılan bir inanç söz konusudur (K.3). Burun delikleri etrafındaki kısmın “kanatlı” olması da halk tarafından “mizacı zor, kibirli, asabi” insanın nişanesi olarak yorumlanmaktadır (K.4).

Bunun yanı sıra, “burnu havada” gibi deyimler aracılığıyla burun, halk söyleminde kibir ve kendini beğenmişliğin metaforu hâline gelmiştir. Bu tür ifadeler, toplumun bireyin beden uzuvlarına yüklediği kültürel anlamların hem gündelik hem de sözlü anlatımda ne denli yerleşik olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda yapılan karşılaştırma göstermektedir ki hem kıyafetname geleneğinde hem de halk inançlarında burun, bireyin toplumsal izlenimi ve karakter tahlili açısından önemli bir simgedir. Ancak

anlamlandırma düzlemi farklılık arz etmektedir. Kıyafetnamelerde burun, sistematik ve simgesel bir dil ile doğrudan karakteri belirleyen bir ölçüt olarak ele alınırken; halk inançlarında ise daha çok bireyin davranışlarının, eğilimlerinin ve hatta kaderinin habercisi veya dışavurumu olarak değerlendirilir. Böylelikle burun hem yazılı kültürde hem de sözlü gelenekte, bedeninde sadece fizyolojik değil, aynı zamanda kültürel ve psikolojik bir uzuv olduğunu ortaya koyar.

Karşılaştırma

Hem kıyafetname geleneğinde hem halk inançlarında burun, bireyin karakterine ve toplum içindeki algısına dair önemli bir simge olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu iki gelenek, buruna yükledikleri anlam bakımından farklı düzlemlerde konumlanır. Kıyafetnamelerde burun, bireyin kişiliğini doğrudan yansıtan ve sistematik olarak tanımlanan sembolik bir karakter ölçütüdür. Yani yazılı ve disiplinli bir tipoloji içinde yer alır. Buna karşılık halk inançlarında burun, daha çok sezgiye dayalı gözlemlerle şekillenmiş; kişinin davranışlarının, eğilimlerinin ve hatta kaderinin işareti olarak yorumlanmıştır. Ayrıca halk söyleminde burun, deyimler ve bedensel nitelemeler aracılığıyla günlük yaşamın pratiklerinde yer alırken; kıyafetnamelerde soyut ve temsili bir çözümleme aracıdır. Bu çerçevede, burun hem yazılı kültürün (kıyafetname) hem de sözlü kültürün (halk inancı) zemininde, yalnızca fizyolojik bir uzuv değil; bireyin iç dünyasını ve sosyal görünürliğini belirleyen çok katmanlı bir kültürel göstergedir.

2.1.4. Ağız ve Dudak

Sözün ve karakterin taşıyıcısı olarak kültürel bir gösterge olan ağız ve dudak yapısı hem kıyafetname geleneğinde hem de halk inançlarında bireyin karakterine dair önemli ipuçları veren sembolik uzuvlardır. Kıyafetnamelerde bu bölgeler, bireyin iç dünyasını ve ahlaki eğilimlerini anlamada belirleyici ölçütler olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, Hamdullah Hamdi'nin kıyafetnamesinde ince ve kırmızı dudaklar güzel ahlak ve anlayışla, büyük ağız cesaret ve açıklıkla; küçük ve eğri ağız ise korkaklık ve yalancılıkla ilişkilendirilmiştir (73b/11–12). Bu bağlamda ağız ve dudak, yalnızca fiziki özellikler değil; bireyin sözlü ifadesi, mizacı ve sosyal tavırlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Benzer biçimde halk inançlarında da ağız ve dudak, kişinin huyuna, konuşma tarzına ve toplumsal algısına dair birçok sembolik anlam taşır. “Ağız var dili yok” deyimini, sessizliği bir erdem olarak görürken; “eğri ağızdan doğru söz çıkmaz” ifadesi, ağız şekli üzerinden ahlaki bir yargının dile getirildiğini gösterir (Boratav, 1973, s. 25). Büyük ağızlı bireyler palavracı, dürtüsel ve anında tepki veren kişiler olarak nitelendirilirken; küçük ağızlılar nazik, sır tutan ve kontrollü kişiler olarak tanımlanır (Büyükokutan, 2015, s. 18). Dudak yapısına dair halk yorumları da oldukça çeşitlidir. İnce dudaklı bireyler laf taşıyan ve ketum olmayan kişiler olarak değerlendirilirken, dolgun dudaklar açık sözlülük, cömertlik ve hayat dolulukla ilişkilendirilir (Özcan, 2019, s. 1133). Üst dudak alt dudağa göre daha içerdeyse bu sabırsızlığa ve öfkeye yorulur. Alt dudağı belirgin olanlar ise nefesine düşkün kişiler olarak tanımlanır (Büyükokutan, 2015, s. 20). Ayrıca ağız ve dudakla ilgili çeşitli halk uygulamaları da mevcuttur. Örneğin, yeni doğan bebeğin sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okunması uygulaması, ağızdan çıkan ilk sözün kutsiyetine duyulan inancı yansıtır. Dudak seğirmesi ise, halk arasında yaklaşmakta olan bir haberin işareti olarak kabul edilir. Söz konusu özellikler, yalnızca bireysel karakter tahliline değil; aynı zamanda kültürel değerlerin ve toplumun kolektif hafızasında şekillenen davranış kodlarının da bir parçasıdır. Nitekim Gagavuz mânilerinde dudak güzelliğiyle birlikte, kişinin konuşkanlığı ya da suskunluğuna dair değerlendirmelere de rastlanmaktadır (Akkoyunlu, 2023, s. 292).

Karşılaştırma

Ağız ve dudak, her iki gelenekte de bireyin iletişim tarzı ve ahlaki eğilimlerine dair güçlü göstergeler sunar. Kıyafetnamelerde bu uzuvlar daha çok bireyin içsel dünyasını ve ahlaki yapısını anlamaya yönelik simgesel bir çözümleme aracıdır. Halk inançlarında ise ağız ve dudak, sözün gücü, kaderle ilişki ve gündelik davranışların kültürel yorumlarıyla şekillenen pratik bir göstergedir. Bu yönüyle ağız ve dudak, kıyafetnamelerde sembolik tahlilin; halk inançlarında ise deneyim ve sezgiye dayalı değerlendirmelerin merkezinde yer alır.

2.1.5. Çene

Kıyafetname geleneğinde çene yapısı, bireyin duygusal dengesi, kararlılığı ve liderlik potansiyeliyle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Belirgin ve güçlü çeneye sahip bireylerin iradeli, özgüvenli ve yönetici vasıflara sahip oldukları; küçük ya da geriye doğru eğimli çeneye sahip bireylerin ise kararsız, çekingen ve edilgen yapıda oldukları kabul edilmiştir (Ataman, 2022, s. 198). Bu fiziki özellikler üzerinden yalnızca bireysel mizaç değil, aynı zamanda kişinin toplumsal hayatta üstlenebileceği roller ve konumlar hakkında da değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu bağlamda çene, bireyin yalnızca fiziksel bir uzvu değil, aynı zamanda sosyal duruşunun sembolik bir göstergesidir. Halk inançlarında ise çene daha çok bireyin konuşma tarzı, sır tutma kabiliyeti ve sadakatiyle ilişkilendirilir. Sivri çeneli bireylerin çok konuşan, her işe karışan ve içten pazarlıklı kişiler olduğuna inanılırken; yuvarlak çeneli olanlar gururlu, çenesiz ya da silik çeneliler ise zayıf iradeli ve güvenilmez olarak değerlendirilir (Büyükokutan, 2015, s. 21). “Çenesinden belli” ya da “çenesiz adamdan hayır gelmez” gibi deyimler, bireyin sözlü iletişimi ve sosyal güvenilirliğiyle ilgili kanaatlerin fiziki görünüm üzerinden dile getirildiğini gösterir. Bunun yanı sıra çene halk arasında mistik anlamlar da taşır. Örneğin, çeneye dokunmanın nazarı bozacağına inanılırken; çenede ben bulunması, o kişide gizli sırlar olduğu ya da bu kişinin uğurlu biri olduğuna dair bir işaret olarak yorumlanır (Başar, 1972, s. 214). Bu tür yorumlar, çenenin yalnızca görünüme dair değil, aynı zamanda mistik ve sezgisel değerlerle de yüklü olduğunu göstermektedir.

Karşılaştırma

Her iki gelenekte de çene, bireyin karakterini ve toplumsal görünümünü şekillendiren önemli bir göstergedir. Ancak anlamlandırma düzlemleri farklıdır: Kıyafetnamelerde çene, kararlılık, liderlik ve irade gibi bireyin içsel gücünü simgelerken; halk inançlarında çene, daha çok konuşma biçimi, sadakat, sır saklama ve uğur gibi toplumsal ve mistik değerlerle ilişkilendirilir. Bu yönüyle çene, her iki gelenekte de hem bireysel hem de kültürel kimliğin okunabildiği çok katmanlı bir sembole dönüşmektedir.

3. Çift Uzuvlara Yüklenen Anlamlar: Uğur–Uğursuzluk, Sağ–Sol Algısı

İnsan bedeninin farklı uzuvlarına atfedilen kültürel anlamlar, sadece bireysel özellikleri açıklamakla kalmaz; aynı zamanda toplumun kolektif değer yargılarını, inanç sistemlerini ve sembolik düzenini de görünür kılar. Özellikle sağ ve sol taraflara yönelik algılar, halk inançlarında belirgin bir ikilik oluşturur ve bu ikilik çoğu zaman iyi-kötü, hayırlı-şerli, uğurlu-uğursuz karşıtlığına dayanır. Sağ taraf; düzen, doğruluk, kutsallık ve iyilikle özdeşleştirilirken, sol taraf düzensizlik, sapma, tehlike ve kötülükle ilişkilendirilmiştir. Bu anlam dünyasında uzuvlar yalnızca fizyolojik parçalar değil, aynı zamanda bireyin kaderine, toplumsal konumuna ve ahlaki niteliklerine dair ipuçları taşıyan sembolik göstergelere dönüşmektedir. Özellikle kıyafetnamelerde ve halk anlatılarında uzuvların şekli, sayısı, yönü ve işlevi gibi unsurlar, karakter tahlillerinin temel dayanaklarından biri olarak öne çıkar. Bu bağlamda çift uzuvlara dair kültürel kodların nasıl çözümlendiği hem metinsel hem de sözlü kültür örnekleri üzerinden değerlendirilecektir.

Bu bağlamda, halkın inanış ve işlemlerindeki bütün davranışlar, zamanlar, yönler, çevresindeki nesneler, kişiler “uğurlu” ve “uğursuz” olarak kümelenmiştir. Uğurlu olanları yeğlemek, uğursuz olanlardan kaçınmak veya onlardan gelecek olumsuzlukları giderme yöntemlerini gözetmek gerektir. Özellikle organlarla ilgili sağ ve sol taraf algısı sıklıkla karşılaşılan durumların başında yer almaktadır. Bu durum sağ–sol ayrımlarının kişisel değil, kültürel belleğin ürettiği kolektif normlara dayandığını açıklar. Böylece “toplumsal hafıza bireyin değil, grubun hafızasıdır. Birey, yalnızca bu kolektif yapı içinde hatırlayabilir” (Halbwachs, 1992, s. 39). Bu tespitler ve açıklamalar ışığında; insan uzuvlarından sağ tarafta yer alan göz, kulak, el, ayak olumlu ve uğurlu olduğuna inanılırken, sol tarafta yer alan göz, kulak, el, ayak ise halk arasında olumsuz ve uğursuz olarak kabul edilmektedir. Bu anlam dünyasında uzuvlar yalnızca fizyolojik parçalar değil, aynı zamanda bireyin kaderine, toplumsal konumuna ve ahlaki niteliklerine dair ipuçları taşıyan sembolik göstergelere dönüşmektedir. Özellikle kıyafetnamelerde ve halk anlatılarında uzuvların şekli, sayısı, yönü ve işlevi gibi unsurlar, karakter tahlillerinin temel dayanaklarından biri olarak öne çıkar. Bu bağlamda çift uzuvlara dair kültürel kodların nasıl çözümlendiği hem metinsel hem de sözlü kültür örnekleri üzerinden değerlendirilecektir. Sağ ve sol gibi yönsele ayrımların, sadece mekânsal bir referans sistemi değil; aynı zamanda toplumsal değer yargılarını yansıtan sembolik bir anlatım biçimi olduğu açıktır. Bu nedenle uzuvların bulunduğu yön, halk kültüründe bireyin ahlaki, ruhsal ve kaderle ilişkili niteliklerini yansıtan bir gösterge işlevi görmektedir. Bu yönsele algı, göz gibi belirli uzuvlar üzerinden daha ayrıntılı biçimde anlamlandırılmıştır. Göz seçirmesi inancı hem seçirnamelerde hem de halk arasında sağ–sol dualitesinin en net örneklerinden biridir. Bu nedenle, bir sonraki bölümde gözün sağ ve sol tarafla ilişkilendirilen anlamları, seçirnamelerdeki kayıtlar ve kıyafetnamelerdeki sembolik yorumlarla karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

3.1. Göz

Kıyafetname geleneğinde göz, bireyin iç dünyasını ve karakterini en açık şekilde yansıtan temel uzuvlardan biridir. Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Marifetname adlı eserinde büyük ve sürmeli gözler sadakat ve hikmetle ilişkilendirilirken; dar ve çukur gözler hilekârlık ve sinsilik göstergesi olarak yorumlanır (Erzurumlu İbrahim Hakkı, 2015). Hamdullah Hamdi’ye göre iri gözlüler açık gönüllü ve dürüst, küçük gözlüler ise kuşkucu ve içe kapanıktır (Ataman, 2022, s. 197). Kıyafetname metinlerinde göz, en çok üzerinde durulan uzuvlardan biridir. Göz rengi, büyüklüğü, bakışın yönü ve yapısı üzerinden karakter tahlilleri yapılır. Örneğin, gözü çiğ rengine olanların kibirli, çakır gözlülerin cesur ama ömürleri kısa, şaşılının ise inatçı ve zorba olduğuna inanılır. Sürmeli gözlülerin güzel, gözünde gülümseme olanların ise uzun ömürlü olacağı ifade edilir. Bu sembolik değerlendirmeler, halk inançlarında da karşılık bulur; göz yalnızca bir duyuşsal organ değil, aynı zamanda hikmet, irade ve nazarın sembolik aracı olarak görülür.

Halk arasında gözleri küçük olanlar sinsi ve belirsiz; ela gözlüler duyguşsal, mavi gözlüler kendini beğenmiş; yeşil gözlüler aldatıcı olarak tanımlanır. Gözleri süzgün süzgün bakanlar saf, gözünde ben olanlar sinirli ve hassas, gözleri fırlak olanlar inatçı, çekik gözlüler sert yapılı ve “gözü kara” olur. Yere bakan gözler güvensiz ve ürkütücü, yukarı bakan gözler ise gözlemci ve zeki olarak nitelendirilir. Yeşil gözlü erkeklerin döneke ve sözlerine sadık olmadıkları; ela gözlülerin ise güzel huylu, güzel konuşan ve dürüst oldukları kabul edilir (Büyükokutan, 2015, s. 15).

Halk inançlarında göz, “nazar” kavramının merkezindedir. Parlak, etkileyici veya alışılmadık göz yapısının nazara neden olabileceğine inanılır. Nazar, göz aracılığıyla

kişiye, hayvana veya eşyaya istem dışı ya da kasıtlı olarak zarar verici etki bırakmak şeklinde tanımlanır. Türk kültüründe özellikle mavi gözlü (“gök gözlü”, “çakır gözlü”) kişilerin nazarının daha güçlü olduğuna inanılır: “Çakır gözlülerin nazarı çok değer. Bunlar, kızdığı insanı görünce kendi ayakkabısını ters çevirir, gelen insan yere düşmüş. Mavi gözlüler kötü niyetlidirler, nazarları çok değer. ‘Gök gözlü, kul kötüsü’ olarak bilinir. Bu yüzden, ‘Gök göz körden sayılır’ denir. Etrafını görmez” (Büyükokutan, 2015, s. 16). Bu tür bakışlardan korunmak için nazar boncuğu gibi tılsımlar kullanılır. Göz şeklinde ve mavi renkte üretilen nazar boncukları, “gözün gözle etkisizleştirilmesi” prensibine dayanarak zararlı etkileri savmak amacıyla kullanılır.

Geniş bir kültür birikimine sahip Türk milletinin sağaltma yöntem ve teknikleri yüzyıllarca kuşaktan kuşağa aktarılarak varlığını korumuştur (Karabudak, 2024, s. 97). Göz değmesine karşı bir diğer yaygın sağaltma yöntemi Kurşun Dökme ritüelidir. Bu uygulamada göz ve dilin birlikte etkili olduğuna inanılır; dökülen kurşunun aldığı şekil üzerinden yorum yapılır. Kurşunun göz biçimini alması nazara, dil biçimini alması dedikoduya işaret eder. Bu durum halk arasında “sana hem göz değmiş hem dil değmiş” sözleriyle dile getirilir. Kurşun dökme, halk hekimliği kapsamında “sihirselsi işlemlerle sağaltma” kategorisinde değerlendirilir (Acıpayamlı, 1978, s. 11). Göz değmesinin özellikle çocuklar ve lohusa kadınlar üzerinde olumsuz etkiler doğurduğuna inanılır. Halk arasında kırkı çıkmamış bebeği ziyaret eden kadınların adetli olması veya gök gözlü kişilerin bebeğe bakması, çocuğun nazara uğramasına neden olur (Özgen, 2020, s. 229). Bundan korunmak için bebeğin üzerine nazarlık, Kur’an-ı Kerim, hamaylı veya iğde dalı asılır; nazara uğrayan çocuğun elbisesinden bir parça kesilip yakılır ya da yastık altına konur. Sedat Veysi Örnek, bu tür uygulamaları “temas büyüsi” ve “benzetim büyüsi” kavramlarıyla açıklar. Nazar değen kişinin kişisel eşyalarının (saç, tırnak vb.) büyü aracı olarak kullanılması veya zararlı etkiyi taşıyan kişi ya da objeye benzetilerek yapılan nesnelerle bu etkinin sembolik olarak etkisizleştirilmesi, halk kültüründe yaygın bir pratiktir (Örnek, 1966, s. 35).

Dilsel düzeyde ise göz ile ilgili “pis gözlü”, “kem gözlü”, “kenafir gözlü”, “gözü öküzü bile devirir” gibi halk tabirleri kullanılır:

“Kenafir gözlü” bakışları etkileyici ama uğursuz kişi tanımlaması için tercih edilir.

Halk arasında “ölü balık gözlü” insanların kötü enerjilerinden de söz edilir: “Kara sarı tenli ölü balık gözlü insanların kadını da erkeği de makbul sayılmaz... Eve ocağa bastırmamak gerekir, evin beti bereketi gider... Tandırda ekmek yaparken, hamuru mayalarken böyle kişiler tam üzerine gelirse ya maya tutmaz ya da ekmek pişmezdi (K.3).

Halk arasında vücutta meydana gelen seğirmeler, kızarmalar ya da ani duyumlar göz ile ilişkilendirilir. Bu bağlamda sağ-sol ayrımı, sembolik anlam açısından halk inançlarının en yaygın ve işlevsel kodlarından biridir. Boratav’ın (1973, s. 100) belirttiğine göre, halk geleneğinde “seğrik” ya da “seğirme” olarak adlandırılan, vücudun herhangi bir bölgesinde görülen ani ve ritmik titremeler, meydana geldikleri bölgeye göre olumlu ya da olumsuz biçimde yorumlanmakta; bu bağlamda, halk arasında göz seğirmesi sırasında sıkça “Sağ sözüm sağlığa, sol gözüm varlığa” ifadesi kullanılmaktadır. Anadolu’nun bazı bölgelerinde de sağ göz seğirmesi hayırlı habere, sol göz seğirmesi sağlık sorunu ya da maddi kayba işaret eder (Özbay, 2007, s. 109).

İnsan vücudundaki seğirmelerden sonra gelişen olaylar, olumlu ve olumsuz yönleri ile kolektif hafızada birikerek sözlü kültüre yansımış; zamanla yazıya geçirilerek Seğirname türünü oluşturmuş ve gayb ilimlerinden biri olarak ilm-i ihtilâc hâlini almıştır. Türk kültüründe Seğirname olarak adlandırılan; halk yaşayışında ve folklorunda

varlığını son zamanlara kadar taşıyabilmiş olan bu türden eserler değişik boyutlarda, mensur veya manzum olarak kaleme alınmıştır (Sümbüllü, 2016, s. 175).

Seğirnameler, insan bedeninde meydana gelen kasılma veya seğirmelerin hangi anlamlara geldiğini yorumlayan, genellikle manzum veya mensur metinlerdir (Kaya, 2007, s. 636). Bu metinlerde başta göz olmak üzere bedenın uzuvlarının seğirmesi, gelecekte gerçekleşeceği öngörülen bir olayla ilişkilendirilir (Daşdemir, 2016, s. 20). Başlangıçtan ayağa kadar tüm uzuvlar sıralanır; her birinin seğirmesi uğurlu-uğursuz ya da hayırlı-hayırsız sonuçlarla ilişkilendirilir.

Mehmet İlmi'nin Seğirnamesi'nde sol göz seğirmesi murada ermeye, sağ göz seğirmesi ise halkın diline düşmeye işaret eder. Sol gözün içi seğirse ani mutluluk, sağ gözün kuyruğu seğirse kısa süreli kederden sonra sevinç, sol gözün kuyruğu seğirse eski dostla karşılaşma gibi anlamlar yüklenir. Sağ gözün üst kapağının seğirmesi keder, alt kapağının seğirmesi pişmanlık; sol gözün üst kapağının seğirmesi murada erme, alt kapağının seğirmesi ise mutluluk olarak yorumlanır (Tetik, 2019, s. 76).

Nazirâ'nın manzum Seğirnamesi de benzer bir düzen izler. Şair, 1. beyitten 88. beyte kadar baştan ayağa tüm uzuvların seğirmelerini ve sonuçlarını aktarır. Sağ göz seğirmesi genellikle sevinç ve müjdeye, sol göz seğirmesi ise üzüntü veya nahoş bir olaya yorulur. Dikkat çeken bir özellik, olumsuz yorumların daha çok sol uzuvlarla irtibatlandırılmasıdır; sol gözün kuyruğu seğirse dert, sol göz bebeğinin seğirmesi yaramazlık veya keder şeklinde açıklanır (Kaplan, 2023, s. 129–130).

Bu tespitler, göz seğirmesiyle ilgili halk inançlarının yalnızca sözlü gelenekte değil, yazılı kaynaklarda da belirli bir sistematikte aktarıldığını ortaya koymaktadır. Sağ göz seğirmesi genellikle hayır, başarı veya müjde gibi olumlu sonuçlara; sol göz seğirmesi ise hastalık, kayıp veya tatsız haber gibi olumsuz sonuçlara işaret eder. Bu ikili yapı, bireysel yorumların ötesinde, kültürel belleğin ürettiği kolektif kodların bir parçasıdır. Bu sebeple halk inançlarında göz, mistik bir potansiyele sahiptir. Göz değmesi (nazar) toplumun hemen her kesiminde geçerli bir inançtır. Bu bağlamda göz yalnızca görme değil, aynı zamanda “etkileme ve zarar verme” gücünü de taşır. “Gözü kara” cesur, “gözden düşmek” ise toplumdan dışlanmak anlamındadır.

Karşılaştırma

Her iki gelenekte de göz, duyguların, karakterin ve hatta kaderin sembolü olarak değerlendirilir. Kıyafetnameler gözün şeklinden karakter analizi yaparken, halk inançları gözün etkisine odaklanır. Ortak nokta, gözün iç dünyanın dışavurumu olduğudur. Seğirnameler bu bağlamda halk kültürünün yazılı hafızasında önemli bir yer tutar; gözün seğirmesiyle ilgili sağ-sol yorumları, toplumsal hafızada yerleşmiş sembolik kodları yansıtır. Bu yönüyle halk inançları, kıyafetnamelerin fizyonomik okumalarıyla paralel bir şekilde, bireyin dış görünüşünden kaderine dair anlamlar çıkarmaya yönelir. Bu iki yaklaşımda da göz hem fiziksel hem de mistik işlevler yüklenmiş bir uzuv olarak görülmekte; ahlaki değerler, kader bilgisi ve toplumsal meşruiyet açısından sembolik anlamlar taşımaktadır. Bu tespitlerde göz ile ilgili olarak halk inançlarıyla kıyafetnamelerdeki sembolik yorumlar arasındaki paralellikler açık biçimde görülmektedir. Her iki gelenekte de göz hem karakter belirleyici hem de uğurlu-uğursuz ve nazar gibi mistik etki taşıyıcı bir uzuv olarak öne çıkar.

3.2. Kulak

Kulak, yalnızca işitme organı olarak değil hem klasik kıyafetname geleneğinde hem de halk inançlarında karakter analizi ve mistik yorumların odak noktası olan simgesel bir uzuvdur. Her iki gelenekte de kulağın şekli, büyüklüğü, cınlaması ya da kızarması, bireyin kişiliği, toplumsal etkileşimi ve kaderiyle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Kıyafetnamelerde kulağa yüklenen sembolik anlamlar, bireyin zihinsel ve ahlaki

niteliklerini anlamada önemli bir belirleyici olarak öne çıkar. Kulak yapısı; bireyin anlayış düzeyi, dikkat seviyesi ve sosyal ilişkilerdeki konumunu belirleyen bir gösterge olarak kabul edilmiştir. Özellikle kulak memesinin kafaya yapışık olup olmaması, karakter analizi açısından dikkate değer bir ölçüttür. Etlî, büyük ve belirgin kulaklar; zekâ, iyi niyet ve dikkatli bir kişilikle özdeşleştirilmiştir. Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, Marifetname'nin üçüncü cildinin on yedinci bölümünde, insan vücudu uzuvlarının şekillerinin hikmetleri üzerine yaptığı değerlendirmede kulak yapısına da yer vermektedir. Ona göre, “Kulağı çok büyük olan bilgisiz ve tembel olur. Küçük kulaklı, eğri; normal kulaklı ise doğru olur” (Erzurumlu İbrahim Hakkı, 2015, Cilt 3, s. 153). Bu ifadeler, kulak biçiminin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ahlaki ve entelektüel niteliklerin de bir göstergesi olarak değerlendirildiğini açıkça ortaya koyar.

Halk inançlarında kulak, kehanet ve haber alma işleviyle öne çıkar. Kulağın çınlaması ya da kızarması, halk arasında birey hakkında bir yerlerde konuşulduğunun işareti olarak yorumlanır. Bu yorumlar, sağ ve sol taraf ayrımı üzerinden olumlu ya da olumsuz anlamlarla kodlanır. Örneğin, sağ kulağın çınlaması veya kızarması bireyin iyilikle anıldığını; sol kulağın çınlaması ya da kızarması ise kötülükle, dedikoduyla anıldığını gösterir (Boratav, 1973, s. 100). Ayrıca kulak biçimi de halk arasında karakter çözümlemelerinde kullanılır: Büyük kulaklı bireyler inatçı, küçük kulaklılar vurdumduymaz, etli kulaklılar ise çevresine karşı duyarlı olarak değerlendirilir. Uzun kulak ise uzun ömürle ilişkilendirilmiştir (Büyükokutan, 2015, s. 17). Sağ kulak çınlarsa iyi ve müjdeli bir haber geleceğine inanılır, sol kulak çınlarsa kötü bir haber alınacağına ya da şeytanın oraya vurduğuna inanılır (Dilek, 1996, s. 100). Bu inanışlar arasında kulak çınlaması en yaygın olanıdır ve farklı vakit, gün, yön (sağ-sol) ve zaman (gündüz-gece) unsurlarına göre ayrıntılı biçimde yorumlanır. Bu yorumlar, Çınname adı verilen metinlerde sistematik biçimde kayıt altına alınmıştır. Çınnameler, kulak çınlamalarının hangi zaman diliminde ve hangi tarafta olduğuna bağlı olarak uğurlu-uğursuz, hayırlı-hayırsız sonuçlara işaret eden metinlerdir. Genellikle manzum veya mensur olarak düzenlenir ve halk inançlarının yazılı formunu oluşturur. Türk halk inanış ve uygulamaları arasında örnekleri bulunan kulak çınlaması yorumlarının ayrıntılı olarak ele alındığı çınnameler, Arapça ve Farsçadan çeviriler yoluyla Türk edebiyatında yaygınlaşmıştır (Daşdemir, 2016, s. 266).

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde kayıtlı bir Çınname örneğinde, sağ kulak çınlaması 14 farklı vakitte ele alınmış; bunlardan 8'i olumlu (“saygınlık”, “yazar”, “sevinç”) ve 6'sı olumsuz (“tasa”, “zarar”, “pişmanlık”, “kavga”, “dedikodu”) olarak yorumlanmıştır. Sol kulak çınlamasında ise 14 vaktin 11'i olumlu (“sağlık”, “yazar”, “sevinç”, “zafer”) ve 4'ü olumsuz (“tasa”, “zarar”, “hastalık”, “kavga”) anlam taşır. Gece kulak çınlamasında da olumlu yorumlar ağırlıktadır; ancak bazı vakitlerde olumsuz uyarılar da yer alır, örneğin “Salı gece yarısından sonra hastalıktan Allah'a sığınsın” şeklinde bir kayıt bulunur. Bu metinlerde dikkat çeken bir unsur, sağ-sol ayrımının her zaman katı biçimde olumluluk-olumsuzluk üzerinden gitmemesidir. Her iki tarafta da hem olumlu hem olumsuz yorumlar bulunur; ancak genel eğilim, sağ tarafın hayır, sol tarafın ise şer ile ilişkilendirilmesidir (Daşdemir, 2021, s. 266-267).

Mehmet İlmi'nin Seğirname ve Çınname eserinde de sağ ve sol kulak hareketlerinin anlamları ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Ona göre, sağ kulak seğirirse biraz sıkıntı çektikten sonra iyi bir haber alınacağına, sol kulak seğirirse yavuzlukla anıldığına ve ululuk bulacağına inanılır. Bir kişinin sağ kulak memesi seğirirse biriyle cenk edeceği ve galip geleceği, sol kulak memesi seğirirse ululuk bulacağı ve beyliğe erişeceği yorumu yapılır. Yine kişinin sağ kulak deliği seğirirse dostlarından iyilik göreceği, sol kulak deliği seğirirse biraz sıkıntı çektikten sonra tez zamanda kurtulacağı belirtilir (Tetik,

2019, s. 76). Bu tür kayıtlar, kulakla ilgili halk inançlarının yalnızca sözlü kültürde değil, yazılı metinlerde de ayrıntılı biçimde sistematize edildiğini göstermektedir. Böylelikle kulak hem günlük yaşamda hem de metinler aracılığıyla kültürel hafızada yer eden, anlam katmanları zengin bir uzuv olarak karşımıza çıkar.

Karşılaştırma

Her iki gelenekte de kulak, bireyin dış dünya ile olan ilişkisini simgeleyen önemli bir uzuvdur. Ancak anlamlandırma biçimleri farklıdır. Kıyafetnamelerde kulak, bireyin zihinsel kapasitesini ve karakter yapısını anlamaya yönelik sistematik bir çözümleme aracı iken; halk inançlarında kulak, kaderle ilişkilendirilen bir haber alma ve sezgi göstergesidir. Halk anlatılarında çınlama, kızarma, seğirme gibi fizyolojik tepkiler üzerinden mistik yorumlar yapılırken; kıyafetnamelerde şekil ve yapısal özellikler üzerinden karakter analizi yapılmaktadır. Çınname ve Seğirname gibi metinler ise bu halk inançlarını yazılı formda muhafaza ederek kuşaklar arası aktarımını sağlar. Böylelikle kulak hem bedensel hem de kültürel bir anlam taşıyıcısı olarak her iki geleneğin de ortak simgesi hâline gelir.

3.3. El

Kıyafetname geleneğinde el, bireyin kişilik özelliklerini ve toplumsal ilişkilerdeki konumunu yansıtan önemli bir göstergedir. Elin büyüklüğü, parmakların yapısı ve bilek damarlarının görünürlüğü gibi fiziksel unsurlar üzerinden karakter analizleri yapılmıştır. Örneğin; “bilek damarları sıkınca kabaran kişi cömerttir” (Ataman, 2022, s. 197) ifadesi bu anlayışın ürünüdür. Elin büyük olması çalışkanlık ve cömertlikle; küçük olması ise bencillik ve cimrilikle ilişkilendirilmiştir (Çelebioğlu, 1979, s. 305). Avuç içinin genişliği yardımseverlik göstergesi sayılırken, sıkı ve kapalı bir avuç yapısı içe dönüklük, güvensizlik ve ketumlukla yorumlanır (Çavuşoğlu, 2004, s. 27). Elin sert veya yumuşak oluşu dahi bireyin ruhsal yapısına dair ipuçları sunar. Bu fizyolojik yorumlamalarda elin hangi taraf olduğunun da belirleyici bir rolü vardır. Sağ el, İslami geleneklerin etkisiyle kutsal, temiz ve olumlu işler için kullanılırken; sol el, temizlik işlerinde kullanılmasına bağlı olarak olumsuz ve tabu niteliği kazanmıştır (Ünal, 2022, s. 89).

Halk inançlarında ise el, daha çok uğur, bereket ve sosyal değerlendirmelerle ilişkilendirilir. Sağ el, toplumda genellikle hayırlı olayların, bereketin ve kutsallığın simgesi olarak görülürken; sol ele çoğunlukla olumsuz bir anlam yüklenmiştir. Sağ elin tercih edilmesi norm davranışları ve tabuları şekillendirmiştir. Selamlaşma, su içme, yemek yeme, yoğurt mayalama, evin veya dükkânın kapısını açma, giysi giyme gibi gündelik pratiklerin yanı sıra; abdest almaya sağ elle başlamak, kurbanı sağ elle kesmek, suyu sağ elle içmek, namazda önce sağ tarafa selam vermek, ezan okurken sağ eli sağ kulağın üzerine götürmek, evliliğin hayırlı olması için nişan yüzüğünü önce sağ elde bulunan parmağa takmak ve kurdeleyi sağ elle kesmek gibi ritüellerde sağ elin kullanımı esastır.

Halk arasında sağ elle yapılan işlerin hayır ve bereket getireceğine inanılmıştır. Anadolu’da ebe kadınlar doğum yaptırırken sağ ellerini havaya kaldırarak “bu benim elim değil, Fatma Ananın eli olsun” derler; hamur yoğuran kadınlar da işe sağ elleriyle başlarlar. Bu tür örnekler, bir işe sağ ile başlamanın uğur ve bereket getireceğine dair inancı göstermektedir (Aça, 2017, s. 209).

Sol elle yapılan işler ise uğursuzluk ve olumsuzlukla ilişkilendirilmiştir. Özellikle Müslümanlıkta sol elin daha çok taharetlenmede kullanılmasının, bu elin toplumda kuşkulu ve dışlayıcı bir bakışa maruz kalmasında etkili olduğu düşünülür: Tuvalet temizliğinde sağ el kullanılmaz; sağ el yemek için, sol el ise dışkılama sonrası temizlik için kullanılır. Bu nedenle sağ el temizlik ve saflığı, sol el ise tabu ve kirliliği temsil eder (Aça, 2017, s. 209).

Ancak doğuştan sol elini kullanan kişiler “solak” olarak adlandırılır ve bu durum olumsuz bir anlam taşımaz. Hatta solakların sağaklara göre daha zeki ve pratik olduklarına dair yaygın bir kanaat vardır (Aça, 2017, s. 210). Bununla birlikte halk arasında solakların sağaklara göre daha inatçı ve iddialı oldukları da düşünülür. Bu yaklaşım, bedensel özelliklerin doğrudan karakterle ilişkilendirilmesinin tipik bir örneğidir. Ayrıca elde meydana gelen bazı fiziksel durumlar da hayra veya şerre yorulmuştur. Elin kaşınmasıyla ilgili halk söylemlerinde sağ elin kaşınması bolluğa ve para geleceğine; sol elin kaşınması ise masrafa, maddi kayba ya da olumsuz bir durumun yaklaşmasına işaret eder (Ünal, 2022, s. 90). Deyim ve atasözlerinde de el, kişiliğin yansıması olarak ele alınır: “Eli açık” cömertliği, “eli sıkı” cimriliği, “eli biraz uzundur” ise hırsızlığı ifade eder. Böylece el hem kıyafetnamelerde fizyolojik özellikler üzerinden hem de halk inançlarında ritüel ve kullanım biçimleri üzerinden yorumlanarak, toplumsal değerlerin ve kültürel kodların okunabildiği çok katmanlı bir göstergeye dönüşmüştür.

Karşılaştırma

Kıyafetnamelerde elin şekli, parmak yapısı ve avuç içi gibi fiziksel göstergeler aracılığıyla bireyin kişilik özellikleri analiz edilirken; halk inançlarında elin işlevi ve hangi elde olduğu (sağ/sol) üzerinden bireyin toplumsal konumu ve uğur/şerre ilişkisi belirlenmektedir. Her iki gelenekte de el, ahlaki değerlerin bir temsilcisi olarak yorumlanır. Elin cömertlik-cimrilik ikiliği içinde değerlendirilmesi bu ortak paydaların başında gelir. Ancak kıyafetnamelerde sistematik karakter çözümlemesi öne çıkarken, halk inançlarında deneyimsel ve sembolik yorumlar ağırlık kazanır. Böylece el hem yazılı kültürde hem de sözlü gelenekte bireyin toplumsal ilişkilerini ve ahlaki duruşunu anlamlandırmada çok katmanlı bir simge işlevi görür.

3.4. Ayak

Kıyafetname geleneğinde ayak, bireyin yön tayin etme yetisi, kararlılığı ve kaderle olan ilişkisini simgeleyen önemli bir uzuvdur. Geniş tabanlı ve düzgün yapılı ayaklar; doğru yolda ilerleme, istikrar ve güvenilirlik gibi olumlu özelliklerle ilişkilendirilirken, düz tabanlılık ise hem bedensel kusur hem de karakter zaafı olarak yorumlanmıştır. Yürüyüş biçimi de bu kapsamda değerlendirilmiştir: sağlam adımlarla yürüyen birey iradeli ve kendine güvenen; sürünürcesine yürüyen, omuzları düşük birey ise edilgen ve zayıf karakterli olarak tanımlanır (Ataman, 2022, s. 198). Hamdullah Hamdi'nin kıyafetnamesinde "Ayağı etli olan kişinin çoğu işi zulüm ve bilgisizliktir" (Hamdullah Hamdi, Kıyâfetnâme, Zeytinoğlu Ktp., nr. 813, vr. 75a/1-2) şeklindeki ifadeler, ayak yapısının ahlaki çıkarımlar için kullanıldığını açıkça göstermektedir. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetnâme adlı eserinde de benzer şekilde "Ayağı enli kişi cevri ü cefa eder" (s. 213/14-15) ifadesi yer alır.

Halk inançlarında ise ayak, özellikle yön ve kaderle ilişkilendirilmiş; uğur ve uğursuzluk kavramları üzerinden çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Yeni bir işe, eve ya da yolculuğa sağ ayakla başlamak uğur getireceği düşüncesiyle tercih edilir. Yeni gelinlerin gelin olduğu eve ilk girişinde sağ ayak ile girer. Ayrıca, Sağ ayak tabanı kaşınırsa hayırlı bir yolculuğa, sol ayak tabanı kaşınırsa hayırsız bir yolculuğa çıkılır. Tuvalet ve banyoya ise sol ayakla girilir, sağ ayakla çıkılırken, türbe, tekke, cami gibi kutsal mekânlara ise eşige basmadan sağ ayakla girilir (Ünal, 2022, s. 99-100). Eşige basmadan sağ ayakla eşigi geçmek, eşik iyesine saygı gösterisidir. Sol ayağa atfedilen olumsuzluktan dolayı, kutsal kabul edilen eşikten sol ayakla geçmek uğursuzluk olarak görülür.

Ayrıca ayağa iğne batması, taş değmesi gibi durumlar, halk arasında olumsuz alametler olarak kabul edilir. Bu sebeple halk arasında; “ayağına taş değmesin” alkışı (duası) ile “ayağına taş değerse bil ki bizdendir” kargışı (bedduası) sıklıkla kullanılır. Halk inançlarında bedensel özellikler, yalnızca fizyolojik farklılıklar olarak değil; aynı

zamanda bireyin toplumsal kaderi, ahlaki değeri ve çevresiyle kurduğu ilişkilere yön veren kültürel göstergeler olarak anlam kazanır. Büyük ayaklı kadınların bereketli ve sağlıklı çocuklar doğuracağına inanılırken; düz tabanlı ise yaygın biçimde uğursuzluk göstergesi olarak kabul edilmiştir. “Düz tabanın bastığı yerde ot bitmez” şeklindeki halk söylemi, bu inanışın özlü bir ifadesi niteliğindedir (Örnek, 1966, s. 121; Boratav, 1973, s. 25). Nitekim bu sembolik inanışın en somut örneklerinden biri Artvin yöresinde gözlemlenir. Düz tabanlı kızların uğursuzluk getireceğine inanıldığından, bu kişilerin eve ve ocağa bastırılmadığı gibi, onlarla evlenilmez; misafir olarak bile eve alınmazlar (Artun, 2015, s. 214). Halk arasında doğumdan önce gebenin ayak tabanına düz taban çocuk doğurmaması için kına yakılmaktadır. Bu uygulamaya göre, doğumdan sonra da çocuğun düz taban olmaması için ayak tabanına kına yakılmaktadır (Başar, 1972, s. 41). Kimi bölgelerde ise gebenin ayak tabanına kına sürmek, doğum öncesi ve sonrası nazardan korumak amacıyla yapılan uygulamalardandır (Acıpayamlı, 1974, s. 32).

Bu inanç yalnızca aile hayatıyla sınırlı kalmaz; bağ, bahçe ve ahır gibi üretim alanlarında da düz tabanlı bireylerin uğursuzluk getireceği düşünülür. Hatta esnaflar, dükkanlarının uğurunun bozulacağından çekindikleri için bu kişileri iş yerlerine dahi kabul etmezler. Benzer şekilde, hamur yoğrulurken ya da yoğurt mayalanırken düz tabanlı bir kişinin ortama girmesi, mayanın tutmayacağı veya yoğurdun bozulacağı yönünde bir inancı tetikler.

Erman Artun'un da (2015) belirttiği üzere, bu tür halk inançları, bedensel farklılıkların kültürel anlamlarla yüklendiği ve gündelik yaşamın düzenini şekillendiren normatif sistemler olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla insan bedeni, halk kültüründe yalnızca fiziksel bir varlık değil, aynı zamanda uğur-uğursuzluk, bereket-kıtlık, sağlık-hastalık gibi ikili anlam yapılarına göre şekillenen ritüelistik bir sembol haline gelir.

Ayrıca halk inançlarında ayak, yere en çok temas eden uzuv olması nedeniyle hem kutsal hem de dikkatle korunması gereken bir organ olarak değerlendirilir. Dengeli ve uzun ayaklar bireyin sağlam karakterini ve güçlü iradesini simgeler. Sabah iş yerine sağ ayakla girmenin işleri kolaylaştıracağı, sol ayakla çıkmanın ise uğursuzluk getireceğine inanılır. Tuvalet, banyo ve hamama sol ayakla girilmesi gerektiğine dair inanç da bu sembolik yapının bir uzantısıdır (Başar, 1972, s. 114).

Ayakla ilgili başka halk inançları da halkın kültürel belleğinde yer bulur: Gece çıplak ayakla dolaşmak uğursuzluk sayılır; ayak tabanına kına yakmak doğum sonrası kadını kötü ruhlardan koruyacak bir uygulama olarak görülür (Örnek, 1966, s. 121). Yeni doğan bebeğin ayağının öpülmesinin çocuğun ileride topal olmasına neden olacağına inanılırken, ayağı büyük olan erkeklerin cinsel açıdan güçlü ve şehvetli olacağı yönünde de yaygın bir kanaat söz konusudur.

Karşılaştırma

Kıyafetname geleneğinde ayak, bireyin kaderi, kararlılığı ve kişilik özellikleriyle doğrudan ilişkilendirilirken; halk inançlarında ayak, yön, uğur ve mistik işaretlerle bağlantılı olarak değerlendirilir. Her iki gelenekte de ayak, bireyin dünyayla ve kaderle olan temasını belirleyen, aynı zamanda sosyal ve ahlaki anlamlar taşıyan sembolik bir uzuvdur. Bu yönüyle ayak hem yazılı kültürün hem de sözlü geleneklerin sembolik anlatım repertuarında merkezi bir yer işgal eder.

3.5. Boy

Kıyafetnamelerde orta boylu bireyler hikmet ve ölçülülükle; uzun boylular kibir, kısa boylular ise inatçılık ve kindarlıkla ilişkilendirilmiştir. "Orta boyda olmak bilgeliğin nişanı" (Ataman, 2022, s. 197) olarak sunulmuştur. Boy uzunluğu, ahlaki değerlerle paralel biçimde sembolleştirilmiştir. Uzunların fiziksel görüntüsü de bu yorumların

temelini oluşturur. Ayrıca, kısa boyluların sinirli; uzun boyluların ise akıl fukarası olduğuna dair deyim ve atasözleri halk arasında yaygındır. Kıyafetname metinleriyle halk arasındaki bu ortak yaklaşım, özellikle uzuvların şekli ve konumu üzerinden belirlenen karakter yorumlarında açıkça görülmektedir.

Örneğin, Hamdullah Hamdi'nin Kıyafetname'sinde yer alan şu beyit, uzun ve kısa boylu kimselere dair halktaki kanaatlerle örtüşmektedir: “Her kimin boyu uzunsaf kalbe sahip demektir. Kısa boy; kişinin kibirli, kindar, hilekâr olduğunu gösterir. Orta uzunluktaki boy, bilgeliğin nişanıdır.” (Ataman, 2022, s. 197). Halk inançlarında ise boyun uzunluğu ya da kısalığına yönelik yargılar da kültürel olarak belirleyicidir. Buna karşılık kısa boyluların zeki ve çalışkan olduğu kadar sinirli ve sinsi olduklarına inanılmıştır. “Poposu yere yakın olan kadından da erkekte de korkulur. Fitne, fesat ve hileci olurlar” (Büyükokutan, 2015, s. 9).

Ayrıca halk arasında sıkça kullanılan “kıçları yere yakın olan kimseler uğursuzluk taşır”, (Başar, 1972, s. 212). “Kısa boy sinir yapar”. “Bardak kadar boyu var türlü türlü huyu var”. “Kısa olmasına aldanmayın bir o kadar da yerin altın da var” şeklindeki atasözü ve deyim örnekleri bu konudaki en somut örneklerden biridir. Bu tür inançlar ve benzetmeler sadece birey bazında değil, toplumsal ilişkilerde de etkili olmuş; uğursuz sayılan fiziksel özelliklere sahip kişilerle alışveriş yapılmaması, aynı ortamda bulunulmaması gibi sosyal sınır çizgilerini doğurmuştur.

Uzun boy, ailede bereket, güçlü soy ve nesil devamlılığı anlamına gelirken; kısa boy kimi bölgelerde zihin açıklığı ile, kimi yerlerde ise olumsuzlukla bağdaştırılır. “Boyu devrilsin” bedduası hem fiziksel hem varoluşsal çöküşün sembolüdür. Boy uzunluğu, sosyal ilişkilerde saygınlık göstergesi olabileceği gibi, olumsuz durumlara da neden olabilmektedir. “Allah boy vermiş gerisini koyuvermiş”, “Kavak da uzun fakat gölgesinde oturulmaz”² (Albayrak, 2009, s. 609), “Uzun boylular boş olurlar. Zeki değildir” (Büyükokutan, 2015, s. 9). “Devede de boy var ama eşeğin ardına düşer”³ (Albayrak, 2009, s. 347) gibi atasözleri ve deyimlerde benzer bir yaklaşım söz konusudur.

Orta boy, ideal boy uzunluğu olarak görülmüş ve olumlu anlam yüklenmiştir. “Orta boylular sempattir, ılımlı, hareketli, cana yakındırlar (Büyükokutan, 2015, s. 9). Tandır kültürünün yaygın olduğu Ankara Elmadağ'da erkeğin de kadının da uzun boylusunun makbul olmadığını ifade etmek için “tandır küsküsü”⁴ (K.2) gibi benzetmeler, uzun boyun taşra mizahı içindeki yerini de ortaya koyar.

Karşılaştırma

Kıyafetnameler boy uzunluğunu bireyin ahlaki yapısıyla ilişkilendirirken; halk inançlarında boy, sosyal saygınlık, uğur ve ailevi güçle bağdaştırılır. Her iki gelenekte de bedenin dikey yapısı, karakter analizi ve toplumsal algı açısından sembolik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda boy, yalnızca fiziksel bir ölçüt değil, bireyin toplumsal ve kültürel değer sistemindeki yerini belirleyen bir unsurdur.

² Bir şeyin görünüşünden çok o şeyin ne işe yaradığı önemlidir.

³ Toplumlara yol gösterenler gücü kuvveti yerinde, gösterişli kimseler değil, akıllı kimselerdir.

⁴ Küskü: Fırındaki ateşi karıştırmakta, odun itmekte kullanılan balta sapından kalın ağaç. (URL-1)

İnsan Uzuvarları	Kıyafetname Geleneği	Halk İnançları
Kaş	Hilal kaş: zarafet; birleşik kaş: öfke, asilik	“Kaşı çatık adamdan hayır gelmez”; hilal kaşlı gelin kutsaldır
Burun	Düz ve uzun burun: adalet, soyluluk	“Burnu havada olmak”; kanatlı burun: asabiyet-kibir
Dudak-Ağız	Geniş ağız: açık sözlülük; ince dudak: ketumluk	“Ağız var dili yok”; dudak seğirmesi: bir haber yaklaşıyor
Çene	Belirgin çene: liderlik, kararlılık	“Çenesiz adamdan hayır gelmez”; çenede ben: gizli sır
Göz	Büyük göz: sadakat, bilgelik; Çukur göz: kıskançlık	Göz seğirmesi (sağ: hayır, sol: şer); nazar inancı
Kulak	Büyük ve etli kulak iyi niyet ve zekâyla ilişkilendirilir; küçük kulak dikkatsizlik işareti sayılır.	Sağ kulak çınlaması iyilik, sol kulak çınlaması kötülük habercisidir; uzun kulak uzun ömürle bağdaştırılır.
El	Geniş el: cömertlik, küçük el: cimrilik	Sağ el: uğur; sol el: uğursuzluk; el kaşınması, sağ el para geleceğine sol el para çıkacağının işaretidir.
Ayak	Düzgün taban: istikrar; düz tabanlılık: edilgenlik	Sağ ayakla adım: uğur; düztaban: uğursuzluk.
Boy	Orta boy: itidal; uzun boy: zayıf karakter	“Boyu devrilsin”; uzun boy: güçlü soy; kısa boy: zekâ / sinir
Yüz ve Yüz Şekli	Geniş yüz olgunluk, küçük yüz dikkatsizlik; düzgün yüz ise iffet ve dengeyle ilişkilendirilir.	Yassı yüz sinsilik, kemikli yüz hırs simgesidir. Manilerde yüz şekli hicvedilir; “sıfat” deyiimi olumsuz anlam taşır.

Tablo 1. İnsan Uzuvarlarına Yüklenen Anlamaların Kıyafetname Geleneği ve Halk İnançları Bağlamında Karşılaştırması.

Bu karşılaştırmalar göstermektedir ki kıyafetname geleneği ve halk inançları, insan bedeninin farklı uzuvlarını yalnızca fizyolojik niteliklerle değil, aynı zamanda ahlaki, toplumsal ve mistik anlamlarla da yüklemektedir. Her iki gelenekte de beden, bireyin görünüşü üzerinden ruhsal, etik ve toplumsal değerlendirmelere tabi tutulur bu sembolik yapıların kültürel işlevlerine geçilecektir.

4. Beden Yapısı ile İlgili Diğer Özel Durumlar

Halk arasında belirli fiziksel özellikler, kişiliğe ve hatta geleceğe dair yorumlamalara kaynaklık eder. Özellikle vücuttaki sakatlıklar etrafında olumsuz anlamda halk inançları oluşmuştur. Bu kişilere yönelik halk arasında geliştirilen inançlara göre, söz konusu fiziksel “kusurlar” aynı zamanda kıskançlık ve hasetle ilişkilendirilmiştir. Kurça (kaz göğüslü) olarak adlandırılan bireyler uğursuz kabul edilirken (Başar, 1972, s.214), Boratav’a (1973, s. 35) göre sakat bireylerin sağlamlara karşı duyduğu kıskançlık, bu kişilerin “zarar verebileceği” inancını doğurmuştur. “Gözleri şaşı olanlar, uğursuzdur”

(Büyükokutan, 2015, s. 15). Bu inançlar, halkın beden ile ahlaki yapı arasında kurduğu doğrudan ilişkiyi göstermektedir:

Boyda, saç ve göz renklerinde, sakal ve bıyıkta alışılmış ölçülere uymazlıklar, bu özellikleri taşıyan kişiler hakkında bazı yargılara yol açar. Örneğin; körlerin, topalların uğursuz, çok kısa boyluların, köselerin fitneci olduğuna, gök gözlülerin bakışından zarar geleceğine inanılır. Seyrek sakallı, dişleri seyrek, köse, topal, kör kimseler de “tekinsiz” ya da “uğursuz” olarak görülmüştür (Boratav, 1997, s. 27).

Bu tür kişilerin uğursuzluk getirdiğine inanılmış ve bu nedenle sosyal yaşamda dışlanmaları söz konusu olmuştur. Halk arasında bu tür kimselerle göz göze gelmekten kaçınılır, üzerlerine Ayet’el Kürsi okunur, hatta toprağa tükürülerek sembolik bir koruma sağlanır. Halk arasında özellikle evlilik çağındaki erkek ve kızların eş seçiminde fiziksel özellikleri hem kendileri hem de aileleri için büyük önem arz etmektedir. Davul bile dengi dengine ifadesinden de anlaşılacağı üzere evliliklerde kurulacak yuvalarda vücut uzuvlarında sakatlık olanların birbirleriyle evlendirmeleri toplumsal bakımdan bir tür yakıştırma ve denklik olarak görülmüştür. Uzuvlarında sakatlık olanlar için de halk arasında “ayıplı”, “kusurlu”, “noksan” şeklinde ifadeler kullanılmaktadır.

Özellikle erkek anneleri oğluna eş kendine de gelin bulmak amacıyla beğendikleri kızı söz kesimi öncesinde kızın bir yerinde kusur olup olmadığını görmek için mutlaka hamamda görmek isterler. Hamamda görüp beğendikten sonra da istemeye giderler. Hatta şerbet içme töreni öncesi ulak olarak gönderilen bir kadın kızın annesine “sizin kızı hamamda görmüş beğenmiş. Görücü olarak gelmek istiyorlar” ifadesi kullanılmaktadır:

Oğlan anası hamamda kızın neyine bakardı? Kızın göğüslerinde bir sorun var mı? Kalça yapısı yani çatısı dar mı? Geniş mi? Kolay doğum yapması için çatının geniş olması gerekir. Kadınlar arasında topuğu güzel olanın kadınlık uzvunun da güzel olduğu söylenirdi. Saçına tarak geçip geçmediğine vücut temizliğine bakımına, süs makyaj güzeli olup olmadığı da en iyi hamamda belli olurdu. Hamamda beğenilip istenme durumunun sonu hep olumlu olmuştur. Hiç şaşmamıştır (K.4).

Halk arasında insan uzvuyla ilgili olarak bir diğer inanç durumu da konuşma ve kekemelik ile ilgilidir. Kekeme olan erkeklerin evlendikten sonra dillerinin acıdığına kekemeliğinin bittiğine dair yaygın bir halk inancı vardır. Hatta halk arasında hafif kekeme olan biri için; “evlensin geçer” ifadesi sıklıkla kullanılmaktadır. Bu açıklamalar ışığında, halk kültüründe insan bedenine yüklenen simgesel anlamların, kıyafetname metinlerinde daha derli toplu, kurgusal ve edebî bir üslupla işlendiği anlaşılmaktadır. Her iki gelenekte de bedensel özellikler, bireyin ruhsal eğilimlerini ve toplumsal ilişkilerini yansıtan göstergeler olarak değerlendirilmiştir. Kıyafetnamelerde yer alan kimi betimlemeler günümüz bilimsel ölçütleriyle birebir örtüşmese de tarihsel bağlamı içinde halkın gözlem ve deneyimlerine dayalı bir bilgi birikimini temsil etmektedir. Öte yandan, bazı nitelendirmelerin zamanla geçerliliğini yitirdiği veya eleştiriye açık olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Tüm bu yönleriyle kıyafetnameler, yalnızca birey çözümlemeleri değil, aynı zamanda halk düşüncesi ve kültürel zihniyetin izlerini sunan değerli metinlerdir.

Bu bağlamda kıyafetnamelerin hem yazılı edebiyat hem de sözlü halk kültürüne temas eden çok katmanlı bir tür olduğu söylenebilir. Halk arasında fiziksel görünümle ilgili olarak yapılan birçok niteleme, kıyafetnamelerde belirli bir retorik düzen, ahenkli şiirsel form, alegorik anlatım ve geleneksel metaforlar aracılığıyla sistematik bir üsluba ve edebî bir dile büründürülmüştür. Bu durum, J. Assmann’a (2011) göre; “kültürel hafıza ile yakından ilişkili olup, geçmişin seçici biçimde yapılandırıldığı bir anlatılar

bütünü olarak, bireyin kendini anlamlandırma biçimlerine yön vermektedir” (s. 36). Türk halk kültüründe ve klasik edebî geleneğinde beden, salt bir fiziksel varlık olmaktan öte; kişiliğin, kaderin, ahlaki vasıfların ve toplumsal kimliğin dışavurumu olarak ele alınmıştır. Bu anlamlandırma biçimi, sözlü ve yazılı iki temel gelenekte belirgin şekilde izlenebilmektedir: Bunlardan biri kıyafetname geleneği, diğeri ise halk inancıdır. Bu uzuvlara dair yorumlar, kıyafetnamelerin yalnızca bireysel karakter analizi sunmadığını, aynı zamanda halk arasında yaygın olan fiziksel görünüm odaklı değer yargılarını yazılı bir formda koruyarak kültürel belleğe aktardığını göstermektedir. Bu bağlamda kıyafetnameler, halk psikolojisinin estetik, etik ve mistik boyutlarını bir arada taşıyan eşsiz metinlerdir.

Sonuç

Bu çalışma, Türk kültür tarihinde önemli bir yere sahip olan kıyafetnameler ile halk inançlarının beden temsilleri üzerinden karşılaştırmalı bir analizini sunmuş, bedenın yalnızca fiziksel bir yapı olmadığını; aynı zamanda kültürel anlamlarla donatılmış çok katmanlı bir temsil düzlemi olduğunu ortaya koymuştur. Kıyafetnamelerde beden, karakter tahlilinin bir aracı olarak kullanılırken; halk inançlarında beden, mistik ve ritüelistik anlamlarla çevrelenmiş bir alan hâline gelmektedir. Her iki gelenekte de beden, bireyin kimliğini tanımlamanın ötesinde, toplumsal değerlerin, etik normların ve kültürel beklentilerin somutlaştığı bir platformdur.

Kıyafetnamelerde bedenın okunması, bireyin iç dünyasına dair bir çözümleme yapma çabasıdır. Bu metinler, özellikle Osmanlı düşünce sisteminde bireyin dış görünüşünden yola çıkarak ahlakı, zekâsı, kaderi veya liderlik vasıflarını anlama niyeti taşır. Kaş, göz, burun, çene, el gibi bedenın her bir uzvu belirli bir kişilik özelliğiyle özdeşleştirilmiştir. Örneğin, yay gibi kaşlar asaleti, hilal kaş iffetli bir kişiliği; iri göz sadakati, uzun burun cesareti; yuvarlak çene istikrarı sembolize eder. Büyük eller yöneticilik vasfını, kalın bilekler çalışkanlığı, düzgün yürüyüş ise sağlam karakteri çağırıştırır. Bu semboller aracılığıyla, birey toplum içinde bir değer kazanır ya da belli bir konuma yerleştirilir. Bu durum, kıyafetnamelerin bireyin toplumsal rolünü tayin etmede yazılı kültürün işlevini nasıl kullandığını göstermektedir. Öte yandan, halk inançlarında bedenın anlamı daha çok doğaüstü ile ilişkilendirilmiş ve pratik yaşam içinde işlevsel bir yer edinmiştir. Göz, el, ayak gibi uzuvlara dair inançlar, bireyin kaderiyle ilişkilendirilmiş; sağ ve sol yönler yüklenen anlamlar iyi-kötü, uğurlu-uğursuz gibi karşıtlıklarla örülmüştür. Sağ ayakla bir işe başlamak hayırlı kabul edilirken, sol ayakla adım atmak olumsuzlukla ilişkilendirilmiştir. Sağ gözün seğirmesi güzel bir haberin habercisi olarak değerlendirilmiş, sol gözün seğirmesi ise uğursuzluk olarak algılanmıştır. Halk inançları, bireyin fiziksel yapısına dair bu yorumları, gündelik yaşamda rehberlik eden kodlar hâline getirmiştir. Kıyafetname geleneği, medrese temelli yazılı kültürün bir ürünü olarak sistematik bilgi üretme ve karakteri çözümleme amacı güderken; halk inançları sözlü kültürün bir yansıması olarak kuşaktan kuşağa aktarılan, kolektif deneyime dayalı yorumlar sunmaktadır. Bu yönüyle halk inançları, daha çok uygulamaya ve ritüele dayalıdır. Kurşun dökme, nazarlık taşıma, kına yakma gibi pratikler, bedenın mistik tehditlere karşı korunmasını yöneliktir. Bu uygulamalar hem bireysel hem toplumsal olarak bedenın bir tür manevi kalkana dönüştürülmesini sağlar.

Her iki gelenekte de bedenın kültürel bir göstergeye dönüştüğü açıktır. Ancak bu gösterge, sadece bireyin kendisiyle ilgili değildir. Aynı zamanda toplumun bireyi nasıl görmek istediğiyle, onu nasıl şekillendirdiğiyle ve hangi değerlere göre değerlendirdiğiyle ilgilidir. Kıyafetnamelerde betimlenen "ideal insan" modeli, Osmanlı toplumunun yöneticilik, zekâ, doğruluk gibi değerleri öncelediğini gösterirken; halk

inançları da bireyin doğaüstüyle ilişkisini düzenleyen ve onu toplumsal yaşamda güvence altına alan işlevler taşır. Bu yönüyle, beden hem sembolik hem de işlevsel bir anlatı alanıdır. Bedenin anlamlandırılması sadece yazılı ya da sözlü metinlerle sınırlı kalmamış; halk söylemleri, deyimler ve atasözleriyle de pekiştirilmiştir. “Kaşı çatık adam asabidir”, “burnu havada kişi kibirlidir”, “kısa boylu hırçın olur” gibi ifadeler, bireyin fiziksel özelliklerinden hareketle karaktere dair çıkarımların toplumda ne kadar yerleşik olduğunu gösterir. Bu sözlü aktarımlar, halk inançları ile kıyafetnamelerdeki sembolizmin gündelik dildeki karşılığı olarak değerlendirilebilir. Bu tür söylemler, bedenin sadece bir görünüş değil, bir kişilik kodu olarak algılandığını ortaya koymaktadır.

Aynı zamanda, her iki gelenek de toplumsal cinsiyet rolleri bakımından dikkat çekici ipuçları sunar. Kadınlar genellikle iffet, güzellik ve sadelikle; erkekler ise güç, liderlik ve cesaretle ilişkilendirilmiştir. Hilal kaşlı kadın iffeti temsil ederken; geniş omuzlu, büyük elli erkek liderlik vasfı taşır. Bu cinsiyetçi kodlar, beden üzerinden toplumun beklenti ve ideallerinin nasıl üretildiğini gösterir. Kıyafetnameler bu anlamda, yalnızca karakter çözümlemesi değil; aynı zamanda toplumsal düzenin yeniden üretim araçlarıdır. Halk inançları ise bu kodları daha çok mistik tehditler ve korunma ekseninde işler. Kıyafetnamelerin yazılı formu, daha çok okuryazar elit zümreye hitap ederken; halk inançlarının sözlü yapısı, her toplumsal kesimde karşılık bulmuş ve yaygın bir aktarım aracı olarak işlev görmüştür. Bu durum, bilgi üretim biçimleri arasındaki farkı ortaya koyar. Yazılı kültür bilgiye ulaşımı sınırlandırırken, sözlü kültür katılımcı bir yapıyla bilgi paylaşımını genişletir. Ancak her iki sistemde de ortak olan, bireyin bedeninden hareketle ona kimlik, kader ve değer atfedilmesidir. Bu çalışmanın ulaştığı temel sonuçlardan biri de bedenin, kültürel bellek açısından bir taşıyıcı olarak işlev görmesidir. Kıyafetnameler, geçmişteki ideal insan modelini yazılı kültür aracılığıyla bugüne taşıırken; halk inançları, bireyin günlük yaşamda karşılaştığı durumlara yönelik yorumlarını ritüeller ve sözlü anlatılar yoluyla gelecek kuşaklara aktarır. Bu yönüyle beden, kültürel belleğin somutlaştığı bir mekân hâline gelir. Her göz seğirmesi, her el işareti, her yürüyüş tarzı bir anlam taşır; her anlam bir inancı, her inanç ise bir toplumsal yapıyı yansıtır. Seğirnâmelerde insan vücudundaki uzuvların seğirmesi, cınnâmelerde ise kulak çınlaması gibi işitsel veya bedensel işaretler, bu kültürel belleğin somut örnekleri arasında yer alır. Bu metinler, bedensel tepkilerin yalnızca bireysel algılar değil, toplumsal hafızanın şekillendirdiği kolektif yorumlar olarak yaşatıldığını göstermektedir.

Sonuç olarak, kıyafetname geleneği ile halk inançları arasında yapı, içerik ve işlev bakımından belirgin farklar bulunsada her ikisi de bedenin kültürel anlamlarla yüklendiği ortak bir zeminde buluşur. Bu ortak zemin, bedenin bir anlatı yüzeyi olarak nasıl işlev gördüğünü, bireyin toplumsal konumunu ve kimliğini nasıl biçimlendirdiğini ve nihayetinde kültürel devamlılığın nasıl sağlandığını ortaya koymaktadır. Beden, bu bağlamda hem bireyin kendini tanıdığı hem de toplumun bireyi tanımladığı bir ayna işlevi görmektedir. Kıyafetnamelerin sunduğu yazılı betimlemeler ile halk inançlarının sözlü ve ritüelistik aktarımı, Türk kültüründe bedenin çok katmanlı anlamını kavramada önemli birer kaynaktır. Bu yönüyle çalışma hem geçmişin zihinsel kodlarını anlamaya hem de günümüzdeki kültürel çözümlemelere katkı sağlamaya aday bir tartışma zemini sunmaktadır.

Kaynakça

- Acıpayamlı, O. (1978). Acıpayam'da halk hekimliği. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, (11), 11-16.
- Acıpayamlı, O. (1974). *Türkiye'de doğumla ilgili âdet ve inanmaların etnolojik etüdü*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Aça, M. (2017). Kültür ve dayatma: Türk kültüründe sol el tabusu. *International Conference: The West of The East, The East of The West Proceedings* 4:205- 212.
- Akkoyun, T. (2023). Beden folkloru açısından Gagavuz mânilerinde kadınlar. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 290-309.
- Aktan, B. (2015). Manzum kıyâfetnamelere göre beden ve kişilik. E. Gürsoy Naskali ve A. Koç (Ed.), *Beden kitabı* içinde (s. 73-84). İstanbul: Kitabevi.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde atasözleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Alkan Ataman, H. (2022). Hamdullah Hamdî'nin kıyâfetnâme'sinin bir nüshası üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, (74), 193-222. <https://doi.org/10.32925/tday.2022.91>
- Artun E. (2015). *Türk halk bilimi*. Adana: Karahan Yayınevi.
- Aktulum, K. (2021). Ortak duyuş biçimi olarak atasözlerinin anlambilimi. *Milli Folklor Dergisi*, 17(131), 75-86.
- Avcı, N., & Coşkun, B. (2023). Kültürel rota geliştirilmesi: Evliya Çelebi'nin izinde İzmir. *Milli Folklor Dergisi*, 18(137), 111-122.
- Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Başar, Z. (1972). *Erzurum'da tıbbi ve mistik folklor uygulamaları*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Boratav, P. N. (1973). *100 soruda Türk halk edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Büyükokutan, A. (2015). Kadın bedeni üzerine yorumlar: Dalaman (Muğla) örneği. E. Gürsoy Naskali ve A. Koç (Ed.), *Beden kitabı* içinde (s. 7-27). İstanbul: Kitabevi.
- Ceyhan, A. (1994). *Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Connerton, P. (1989). *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çakır, M. (2007). Kıyâfet-Nâmeler hakkında bir bibliyografya denemesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (9), 333-350.
- Çavuşoğlu, H. (2004). *Kıyâfetnameler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çelebioğlu, A. (1979). Kıyâfetname. *TDV İslâm ansiklopedisi*, 26, 303-306.
- Çelebioğlu, A. (1998). Kıyâfet ilmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın kıyâfetnameleri. *Eski Türk edebiyatı araştırmaları* içinde (s. 225-263). Ankara: MEB Yayınları.
- Daşdemir, Ö. (2016). İngiltere kütüphanelerinde kayıtlı dört seğirname üzerine. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 5(11), 19-46.
- Daşdemir, Ö. (2021). Gazi Hüsrev Bey kütüphanesinde kayıtlı bir cınname örneği. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 265-274.
- Dilek, İ. (1996). Altay Türklerinde halk inanışları. *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 96-101.

- Elbir, B. (2017). Yazarı bilinmeyen bir kıyafetname üzerine. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 19(19), 37-58.
- Erkal, A. (1999). Kıyafetnameler üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 13, 217-225.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. (2015). *Kıyafetname (İnsan tanıma sanatı)*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. (1251/1835). *Marifetname*. Kahire: Bulak Matbaası.
- Gülhan, A. (2015). Müellifi bilinmeyen bir kıyafetnameye göre karakter tahlili. E. Gürsoy Naskali ve A. Koç (Ed.), *Beden kitabı* içinde (s. 39-60). İstanbul: Kitabevi.
- Hamdi, H. (t.y.). *Kıyâfetnâme* [Yazma eser]. Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi, nr. 813.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. (L. A. Coser, Ed. & Trans.). Chicago: University of Chicago Press.
- İleri, M. (2023). Kıyafetname geleneğinde insanın dış görünüşünün karakter tahliline etkisi. *Uluslararası Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 15-36.
- Kaplan, Y. (2023). Nazîrâ'nın manzum çinnâme ve seğirnâmesi. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 9(1), 122-138. <https://doi.org/10.20322/littera.1222044>
- Karabudak, G. (2024). Modern çağda geleneksel halk bilgeliği: Suriye Türkmenlerinde hastalık sağaltma pratikleri. M. Erol (Ed.), *Türk halk bilimi alanında uluslararası araştırmalar-I* içinde (s. 81-100). İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Kaya, D. (2007). *Ansiklopedik Türk halk edebiyatı terimleri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Maden, S. (2017). Türk Edebiyatında kıyafet ilmi ve kıyafetnameler. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 11-22.
- Mengi, M. (2002). Kıyafetname. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara.
- Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, 26, 7-24.
- Örnek, S. V. (1966). *Sivas ve çevresinde hayatın çeşitli safhalarıyla ilgili batıl inançların ve büyüsel işlemlerin etnolojik tetkiki*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- Özbay, E. (2007). *Türkmenistan'dan Anadolu'ya örf adet ve halk inançları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Özcan, S. (2019). Kıyafetnamelerde insan yüzü: tasvir, inanç ve anlam. *Turkish Studies - Literature*, 14(3), 1125-1142. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.22864>
- Özgen, M. (2020). Ritüelden kültürlmeye Anadolu'da çocuk folkloru uygulamaları. M. Güçlü (Ed.), *Eğitim antropolojisi* içinde (s. 221-248). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Özgen, M. (2017). İbrahim Hakkı Konyalı kütüphane ve arşivi. *Vakıflar Dergisi*, 47, 206-236. <https://doi.org/10.16971/vakiflar.329403>

Sümbüllü, Y. Z. (2016). Yeni bir ihtilâc-nâme nüshası üzerine değerlendirme. *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 174-196.

Tetik, B. (2019). Mehmet İlmi'nin seğirname ve cınnamesi. *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2, 72-85.

Ünal, S. (2022). *Türk kültüründe yönler ve sağ-sol algısı*. (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.

İnternet Kaynaklar:

URL-1: <https://kelimeler.gen.tr/kusku-nedir-ne-demek-208438> (Erişim Tarihi: 10.03.2025)

Arşiv Kaynakları:

İbrahim Hakkı Konyalı Arşivi No: 3634

Sözlü Kaynaklar:

K.1: Hafize Erdoğan, Elmadağ 1960, Ev Hanımı, (Görüşme 07.02.2019 /Elmadağ)

K.2: Gülcan Parlak, Elmadağ 1965, Ev Hanımı, (Görüşme 09.02.2019 / Elmadağ)

K.3: Selma Çevik, Elmadağ, 1958, Ev Hanımı (Görüşme 10.02.2019 /Elmadağ)

K.4: Rabia Yapıcı, Elmadağ, 1953, Ev hanımı (Görüşme 12.02.2019 /Elmadağ)